

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГЕОГРАФІЇ, ТУРИЗМУ ТА ІСТОРІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ
МУЗЕЙ ІСТОРІЇ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

VII Історико-краєзнавчі
ЧИТАННЯ

**КРИВОРІЗЖЯ:
ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...**

15 квітня 2021 року

ТОМ II

УДК 908(477.63)(082)

К 82

КРИВОРІЖЖЯ: ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...: матеріали VII Історико-краєзнавчих читань. Том 2 / ред.кол.: Н. Печеніна (голова), В. Фінічева (упорядник), А. Дробот, Р. Шляхтич. Кривий Ріг, 2021. 108 с.

ЗАСНОВНИК ТА ВИДАВЕЦЬ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ КРИВОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Редакційна колегія:

Печеніна Н. А. – кандидат історичних наук, доцент,

завідувачка кафедри історії КДПУ;

Фінічева В.А. – працівниця музею історії навчального закладу (КДПУ);

Дробот А.О.– заступник директора з наукової роботи КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР, асистент кафедри історії КДПУ;

Шляхтич Р.П. – кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри історії КДПУ.

До збірника увійшли матеріали доповідей учасників VII-х Історико-краєзнавчих читань «Криворіжжя: погляд у минуле...», а також заявлені до участі у роботі секційних засідань матеріали, що презентують різні аспекти та хронологічні проміжки історичного минулого Криворіжжя. Значний масив матеріалу, що є результатом як наукових, так і аматорських досліджень, спрямований на персоналізацію історії рідного краю.

Для широкого кола читачів, які мають інтерес до історії Криворіжжя.

©Автори статей, 2021

З М І С Т :

Науково-освітнє, правове та культурно-мистецьке Криворіжжя в історичній ретроспективі

Дояр Л.В. ПРЕСА КРИВОГО РОГУ 1918-1960 рр.: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД	5
Москаленко В.Г. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ НА КРИВОРІЖЖІ у 30-ті роки ХХ ст.	10
Дояр Л.В. ФІЗКУЛЬТУРНИЙ РУХ ПОЧАТКУ 1930-х рр.: СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ НА КРИВОРІЖЖІ	16
Печеніна Н.А. «НАУКОВІ ЗАПИСКИ» КРИВОРІЗЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО (40-50-ТІ РР. ХХ СТ.): АВТОРСЬКИЙ ТА ТЕМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ	25
Товстоляк Н.М. ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ: КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ В РОКИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ	30
Фінічева В.А. ПОСТАТЬ КЕРІВНИКА В ІСТОРІЇ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ДИРЕКТОР КДПІ М.Д. БОНЬ	37
Ярошевич А.О. СОЛОМА ЯК НЕТРАДИЦІЙНИЙ ХУДОЖНІЙ МАТЕРІАЛ У ДЕКОРАТИВНИХ І МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНИХ ТВОРАХ Г. СИНИЦІ	48
Лехан Л.Б., Щербіна О.А. ВИШИВАЛЬНИЙ ПРОЕКТ – СОРОЧКА КРИВОРІЖЖЯ	54

Криворіжжя в об'єктиві преси та бібліографії

Дояр Л.В. КРИВИЙ РІГ У САТИРИЧНОМУ РАКУРСІ ПОВОЄННОГО "ПЕРЦЯ" (1945-1950 рр.)	58
---	----

Дікунова О.А., Лебедюк О.О.
ІСТОРІЯ КРИВОРІЖЖЯ В ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ
КРАЄЗНАВЧОЇ БІБЛІОГРАФІЇ 65

*Соціально-економічне життя мешканців Криворіжжя в
історичній ретроспективі*

Мельник О.О.
ПОБУТОВІ УМОВИ РОБІТНИКІВ У НІКОПОЛЬСЬКОМУ РАЙОНІ
В 1924-1925 РР. 71

Чурко Г.Ф.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОБУТОВИХ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ
КРИВОГО РОГУ В ПЕРШИЙ ПОВОЄННИЙ РІК 77

Стеблина І.О., Ігнатова Р.Д.
КРИВОРІЗЬКІ ЖІНКИ-ШОФЕРИ 85

З історії громадських об'єднань

Агеєнко С.О.
МУЗЕЙ ВОЇНІВ-ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТІВ ЦЕНТРАЛЬНО-МІСЬКОГО
РАЙОНУ: ВІД ІДЕЇ ДО ВІДКРИТТЯ (1988-1992) 91

Петренко В.В.
ИСТОРИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ «КРИВОРОЖСКАЯ
ГОРОДСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ВЕТЕРАНОВ
ПОГРАНИЧНЫХ ВОЙСК» 101

Дояр Л.В.,
кандидат історичних наук, доцент;
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України імені Івана Федорова
ORCID: 0000-0003-0789-2462

ПРЕСА КРИВОГО РОГУ 1918-1960 рр.: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Від радянських часів Кривий Ріг є потужним промисловим центром. Статус міста наш населений пункт отримав лише у 1919 р., і, напевно, саме цим пояснюється його невиразне друковане обличчя в УСРР–УРСР. Даний висновок підтверджується аналітико-статистичними та бібліографічними довідниками Книжкової палати України [1–4]. На їх підставі ми можемо говорити, що впродовж 1918–1960 рр. у Кривому Розі, загалом (не на постійній основі), видавалося 14 журналів і 1 газета (виробничі багатотиражки до цього переліку не увійшли). Провідною газетою міста була і залишається «Червоний гірник». Започаткована у грудні 1924 р. газета зазнала потужного зростання лише за межами досліджуваного авторкою періоду. Так, якщо у 1950 р. тираж видання складав 9 тис. примірників, в 1960 р. – 20 тис., то у 1975 р. вже 114 тис. [4, с. 196].

Серед журнальних видань зазначеного періоду у різні часи виходили наступні видання: «Статистика Криворіжжя», «Статистична хроніка», «Бюлетень Криворізької філії ВАУ», «Бюлетень Міського комітету Ленінського товариства "Геть неписьменність" на Криворіжжі», «Бюлетень (Научно-исследовательский горнорудный институт)», «Листок рабселькора и стенгазет», «Информационно-библиографический бюллетень (Отраслевая научно-техническая библиотека НИГРИ)», «Бюлетень

производственно-технической информации Криворожского геологоразведочного треста», «Производственно-технический бюллетень (Криворожское межобласное правление НТО черной металлургии)», бюлетень тресту «Руда» – «Железная руда», «Сборник материалов стахановских методов работы в Криворожском железорудном бассейне», бюлетень будівельного управління «Індбуду» Будівництва Криворізького металургійного заводу – «Ударник раціоналізатор», «Наукові записки Криворізького державного педагогічного інституту», літературно-художній журнал «Кривбас».

Продуктивною криворізькою інституцією, що в 20-х рр. минулого століття видавала власні друковані видання, було окружне статистичне бюро. В 1925–1928 рр. виходив щоквартальний бюлетень «Статистика Криворіжжя» [2, с. 167]. Журнал є бібліографічною рідкістю, у сховищах Книжкової палати зберігаються лише окремі його номери, зокрема, № 2 за 1925 р., № 4 за 1927 р., № 6 за 1928 р. У 1927 р. Криворізьке окружне статистичне бюро видавало журнал «Статистична хроніка» [2, с. 167]. У 1925 р. криворізька газета «Красный горняк» започаткувала вихід щомісячного журналу «Листок рабселькора и стенгазет» [2, с. 101]. Видання, вочевидь, було затребуваним у якості навчального посібника для численних дописувачів тогочасного «Червоного гірника», що, на той момент, виходив російською мовою. Разом з тим, анонсований як щомісячник журнал занотував себе в історію лише єдиним першим номером [2, с. 101]. У 1931 р. зусиллями ново будованого Криворізького металургійного заводу було видано один номер журналу «Ударник раціоналізатор» [2, с. 198]. Щомісячник Криворізької організації Всеукраїнської спілки пролетарських

письменників (ВУСПП) «Кривбас» виходив у 1931–1933 рр. під егідою міської газети «Червоний гірник» [2, с. 98]. Загалом, світ побачило 19 номерів видання: чотири у 1931 р., одинадцять – у 1932 р. та чотири – у 1933 р.. Контентно, з позицій сьогоднішнього дня, журнал можна сміливо віднести й до громадсько-політичних видань, адже, на його сторінках знайшли відображення найгостріші політичні кампанії радянської влади, а саме, форсована індустріалізація, колективізація селянських господарств, боротьба зі шкідниками соціалістичного будівництва, войовничий наступ атеїстичного світогляду тощо. У 1932 р. у Кривому Розі вийшло вісім номерів «Бюлетня Криворізької філії ВАУ» [Всеукраїнського аптекоуправління, що припинило своє існування у 1935 р. – прим.авт.] [2, с. 18] і один номер місцевого осередку Всеукраїнського товариства «Геть неписьменність», заснованого у 1923 р. [2, с. 19]. Впродовж 1934–1936 рр. у місті виходив щомісячний технічний бюлетень «Железная руда», підготовлений відділом технічної пропаганди тресту «Руда» [2, с. 58]. Видання є раритетним, адже, на сьогоднішній день у сховищах Книжкової палати зберігаються лише три його номери: перший, датований 1934 р., третій – 1935 р., четвертий – 1936 р. [2, с. 58]. У 1935 р. вийшло два випуски збірника, присвяченого стаханівським методам праці у Криворізькому залізорудному басейні [2, с. 152]. Видання готувалося місцевою філією Дніпропетровського обласного інституту з підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників та відділом з технічної пропаганди тресту «Руда». У 1939–1940 рр. вийшло чотири номери (по два на рік) бюлетня гірничорудного інституту, який готував інститутський сектор з обміну досвідом [2, с. 21]. У червні

1941 р., буквально напередодні війни, вийшов перший і єдиний у досліджуваній нами період том наукових записок Криворізького державного педагогічного інституту, надрукований у Дніпропетровську [2, с. 116]. Інформаційно-бібліографічний бюлетень галузевої технічної бібліотеки НДГРІ виходив з 1939 по 1946 р. [2, с. 88]. До початку війни вийшло 18 номерів журалу, перші чотири з яких були видані широковживаним на той час складрукованим способом. Впродовж 1942–1945 рр. журнал, зі зрозумілих причин, призупинив свій вихід, а у 1946 р. вийшло його два окремі номери [2, с. 88].

Домінування видань виробничого спрямування є цілком зрозумілим, а несистемна періодичність їх виходу пояснювалась практичними потребами у даних спеціалізованих друках. Так, вищезазначений бюлетень Криворізького геологорозвідувального тресту Головгеології УРСР і Товариства з розповсюдження політичних і наукових знань стартував першим номером у 1957 р. і до кінця досліджуваного нами періоду продовження так і не отримав [3, с. 17]. Недовготривалим (трирічним) було і життя виробничо-технічного бюлетня Криворізького науково-технічного товариства чорної металургії: останній почав виходити у 1956 р., до четвертого номера включно (1956–1957 рр.) виходив у Дніпропетровську, п'ятий-сьомий номери вийшли у Кривому Розі, однак, на цьому друк бюлетня припинився і поновився лише наступного 1959 р. під назвою «Виробничо-технічний досвід» [3, с. 74].

Наостанок, слід підкреслити, що питання контентного розвитку криворізької преси докладно вивчено кількома поколіннями червоногірчан, зокрема, зусиллями таких

потужних фігур у нашій журналістиці, як Тетяна Воронова, Давид Кан, Володимир Бухтіяров та ін. Матеріали криворізької преси ретельно досліджують місцеві краєзнавці Олександр Мельник, Ігор Рукавіцин та ін. Розвідку журнального контенту зазначеного періоду, на наш погляд, слід продовжити у напрямку галузевих видань.

Джерела та література:

1. Періодичні видання УРСР 1917-1960. Газети: бібліографічний покажчик / Державний комітет Ради Міністрів Української РСР по пресі, Книжкова палата Української РСР. Харків: Редакц.-видавн.від. Книжкової палати УРСР, 1976. 376 с.
2. Періодичні видання УРСР 1918-1950. Журнали: бібліографічний довідник / Державний комітет Ради Міністрів УРСР по пресі, Книжкова палата Української РСР. Харків: Вид-во Книжкової палати УРСР, 1956. 382 с.
3. Періодичні видання УРСР 1951-1960. Журнали: бібліографічний довідник / Державний комітет Ради Міністрів УРСР по пресі, Книжкова палата Української РСР. Харків: Редакц.-видавн.від. Книжкової палати УРСР, 1964. 183 с.
4. Преса Української РСР 1918-1975: статистичні матеріали / Державний комітет Ради Міністрів УРСР у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі, Книжкова палата УРСР ім. І. Федорова. Харків: Редакц.-видавн.від. Книжкової палати УРСР ім. І. Федорова, 1976. 224 с.

Москаленко В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент;
Криворізький державний педагогічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ НА КРИВОРІЖЖІ (30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

В умовах політичної і соціально-економічної реформ, які проходять в Україні, зростає необхідність у глибоких наукових дослідженнях історії нашої держави, об'єктивному аналізу механізмів формування інституту виборів.

Розбурханість політичного життя країни, вибори депутатів рад місцевого самоврядування, які відбулися восени минулого року, активізували вивчення характерних ознак інституту виборів, які концентрують у собі історичний досвід минулого. Потреба об'єктивного, зваженого погляду на процес становлення та діяльності інституту виборів у 30-х роках ХХ століття видається актуальним як в науково-пізнавальному, так і в практично-прикладному плані. Актуальність зумовлена, насамперед, важливою роллю, яку відіграє інститут виборів в суспільно-політичному житті українського народу. Неупереджений аналіз, всебічне осмислення процесу формування і діяльності інституту виборів як у УРСР, так і на Криворіжжі, є однією із заповорок не повторення помилок минулого, становлення дійсного народовладдя, що повинно реалізовуватись в дійсних і оптимальних структурах органів влади, які б відповідали сучасним формам організації суспільного життя.

В радянській та сучасній історіографії з досліджуваної проблеми не опубліковано жодної монографії, не захищено дисертаційного дослідження. Водночас опубліковані праці, авторами яких є П.Варгатюк, А.Дольчук, О.Мельник та

А.Пахомов [1] лише фрагментарно висвітлювали окремі аспекти формування і діяльності інституту виборів в 1930-ті роки на Криворіжжі.

Однією з специфічних особливостей формування інституту виборів був пріоритет рішень вищих союзних та республіканських партійних органів над законодавством УСРР–УРСР.

Завдання виборчих кампаній 1930–1931 рр., 1934–1935 рр., 1938 р. були викладені в рішеннях грудневих Пленумів ЦК і ЦКК ВКП(б) [5, с. 244]. Прикладом може слугувати Пленум ЦК ВКП(б) 1930 р.. Заслухавши і обговоривши доповідь М.І. Калініна, учасники пленуму охарактеризували значення майбутніх виборів до рад, а пленум у своїй постанові визначив завдання партійних організацій у ході виборчої кампанії 1930–1931рр..

Конкретна діяльність партійних організацій республіки розглядалась на засіданнях бюро і пленумах, конференціях обласних, районних і міських партійних комітетів.

На засіданні бюро Дніпропетровського обкому партії в кінці серпня 1934 р. слухалося питання «Про підготовку до перевиборів рад 1934 р.», а в постанові вказувалося на необхідність максимального використання нових форм і методів активізації мас в період виборчої кампанії, звітно-виборчі збори депутатів сілрад запропоновано провести з 15 жовтня, депутатів міськрад – з 11 листопада.

14 жовтня 1934 р. обком партії розглянув хід підготовки до виборів на місцях. Звітували голови Дніпропетровської та Кам'янської міських виборчих комісій, Чубарівської районної виборчої комісії м. Кривого Рогу та інші, що було явним порушенням конституційного законодавства [3].

У жовтні 1934 р. була прийнята «Інструкція про вибори до Рад і на з'їзди Рад УСРР» [2]. У кожній області республіки, в тому числі і Дніпропетровській, були проведені пленуми обкомів партії, котрі визначили терміни проведення виборів до рад, що було порушенням конституційних норм. В рішеннях пленумів наголошувалося на проведенні передвиборчої агітації на фабриках, заводах, а члени партії призначалися пропагандистами і агітаторами.

Так, об'єднана постанова Чубарівського районного партійного комітету та районного виконавчого комітету рад (м. Кривий Ріг) від 21 листопада 1934 р. «Про перебіг перевиборів Рад» ухвалила провести повторні вибори в Туркенівській, Басанівській, Власівській, Семенівській сільрадах та Чубарівській селищній раді [4].

Під керівництвом партійного комітету на пленумі Криворізької міськради у жовтні 1934 р. розглядалися питання підготовки до виборів 1934-1935 рр. [6].

Ще однією особливістю становлення інституту виборів на Криворіжжі була адміністративно-територіальна реформа 1930 р.. 2 вересня 1930 р. було прийнято закон ЦВК УРСР «Про ліквідацію округів і перехід на двоступеневу систему управління». Відповідно до вищезгаданого закону створено окружну ліквідаційну комісію, яка в липні 1930 р. розпустила окружні органи влади. Про скасування Криворізького округу оголошено на пленумі окружного партійного комітету 16 вересня 1930 р. і в тому ж місяці ВУДВК і РНК УСРР ухвалило постанову про входження Широківського району до складу Криворізького [7].

Села району були підпорядковані міськраді і на неї покладалось керівництво виборами у сільрадах. Всі села

закріплювались за конкретними підприємствами. До виборчої кампанії залучались партійні, профспілкові і комсомольські організації [8].

Ще однією особливістю формування радянської виборчої системи були репресії проти депутатського корпусу і як наслідок, не вибори, а кооптації до складу депутатів різних рівнів рад.

Велику шкоду в справі формування інституту виборів у досліджуваній період наніс пошук «ворогів народу». Одним із постулатів сталінізму в той період було визнання безперервного загострення класової боротьби в міру укріплення соціалізму. Цей постулат дозволяв підтримувати ідеологічну і політичну напругу в суспільстві, направлену проти найменших відтінків інакомислення, плюралізму поглядів, думок, самостійності суджень, які кваліфікувалися як ворожі диверсії, породжені «пережитками капіталізму» свідомості людей. В будь-якому випадку ці явища підлягали ретельному викоріненню, а їх носії оголошувались ворогами марксизму-ленінізму, соціалізму, і в кінцевому результаті «ворогами народу». Пошуки ворогів закінчувались проведенням ідеологічних і політичних кампаній, які в період 1920-30-х років фактично були безперервними.

Безпосередньою і свідомою ціллю Й. Сталіна і його оточення при здійсненні ідеологічних, рівно як і політичних, кампаній було знищення перш за все інтелігенції, яка мала свої незалежні погляди і судження з приводу розгортання в країні, республіці процесів індустріалізації та суцільної колективізації, культурної революції. Це відноситься до наукової, науково-технічної, військової інтелігенції, частина якої входила до складу депутатського корпусу рад і

очолювала групи, секції місцевих органів влади, займала або здатна була мати самостійну позицію в суспільстві. Ті, хто протистояв режиму влади Й. Сталіна, або підозрювався в спроможності до інакомислення, піддавались репресіям.

Нарівні з інтелігентами, репресій зазнавали робітники й селяни, серед яких були і депутати місцевих та сільських рад, проти яких були сфабриковані доноси про їх політичну і ідеологічну ворожість радянській владі, проведення шкідницької роботи в колгоспах і на підприємствах, антирадянських висловлювань тощо.

У лютому 1933 р. за «допущення опортуністичних збочень», тобто опір хлібозаготівлі, які призвели до масового голоду на селі, зі складу міськради «випущено» 20 депутатів [9].

Тільки в 1937 р. в Криворізькому районі і міськраді було звільнено 10-12 % від загальної кількості депутатів.

Перед виборами 24 грудня 1939 р. 80% депутатського корпусу Криворізької міськради було оновлено, тобто кооптовано за рекомендацією партійних комітетів [10].

Репресовані голови Криворізької міськради: П.В. Чебукін (1934 р.) – репресований 1937-го, М.О. Сташко (1937 р.) – репресований 1937-го, В.І. Ковальчук (1937–1939 рр.) – репресований 1940-го [11].

Згідно вищевикладеного, можна зробити висновок, що становлення інституту виборів на Криворіжжі у 1930-х роках відбувалось під партійним керівництвом, впливом адміністративно-територіальної реформи та репресій, що накладало свій відбиток на виборчі структури.

Джерела та література:

1. Варгатюк П.Л., Дольчук А.В. Рудна скарбниця Півдня. Дніпропетровськ: Вид-во «Промінь», 1966. 161 с.; Варгатюк П.Л. Криворіжжя. Довідник. Дніпропетровськ, 1969, с. 109; Кривому Рогу–200. Исторический очерк. Под ред. П.Л. Варгатюка. Дніпропетровськ, 1975; Бабенко К.А., Мельник А.А., Стецюк В.В. Кривбасс – великое хождение в социализм. Кривой Рог, 1994; Мельник О. Криворізька міськрада в 1920-1941 роках. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. 368 с.; Пахомов А.Г. Борьба трудящихся Криворожья за власть советов. Днепропетровск, 1958. 198 с.
2. Вісті ВУЦВК. 1934. 15 жовтня.
3. ДАДО ф.19, оп.1, спр.1136, арк.85-86; 114, спр.1359, арк.173.
4. ДАДО ф.19, оп.1, спр.1155, арк. 66.
5. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1987). 9-ое изд.испр. и доп. М.: Политиздат. 1983-1987 гг. Т.5 с. 244.
6. Червоний гірник. 1934. 13 жовтня.
7. ЦДАВОВУ ф.10, п.6, спр.74, арк.1; Червоний гірник. 1930. 18 вересня; ЦДАВОВУ ф.1, оп.6. спр.7, арк.10.
8. Червоний гірник. 1930. 14 вересня, 10 грудня.
9. Червоний гірник. 1933. 10 лютого.
10. Червоний гірник. 1940. 4 січня.
11. Червоний гірник. 1934. 18 вересня; ДАДО ф.19, оп.2, спр.726, арк.65; спр. 728, арк.153-154; Червоний гірник, 24 грудня 1937 р., 28 грудня 1937 р., 9 січня 1938 р., 19 грудня 1938 р..

Дояр Л.В.,
*кандидат історичних наук, доцент;
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України імені Івана Федорова (м. Київ)
ORCID: 0000-0003-0789-2462*

ФІЗКУЛЬТУРНИЙ РУХ ПОЧАТКУ 1930-х рр.: СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ НА КРИВОРІЖЖІ

Напередодні другої п'ятирічки в Радянській Україні, як і усьому СРСР, проводився активний пошук людських резервів для здійснення форсованої індустріалізації. Дієвим суб'єктом будівництва соціалізму, його авангардною рушійною силою став фізкультурний рух. Пролетаризація останнього в умовах протистояння Червоного (комуністичного) та Люцернського (ревізійністського) Спортивних Інтернаціоналів передбачала його воєнізацію задля успішної класової боротьби та перемоги над фашизмом. Слід зазначити, що проблема не була надуманою: прибічники набираючої сили гітлерівської партії захоплювали гімнастичні зали та інші приміщення і усіяко протидіяли проведенню Міжнародної робітничої спартакіади 1931 р. у Німеччині, проти чого повстали "червоні фізкультурники Берліну" [22, с. 12].

Однак, окрім застосування назовні, оновлений за марксистською теорією спорт (масовий, а не вузький, зорієнтований на аристократичні прошарки суспільства; колективний, а не індивідуалістичний, керований духом чемпіонства; виключно аматорський, а не звичний професійний), розвиваючись у новому для себе форматі фізкультурного руху, активно застосовувався у внутрішньому житті держави. У роки перших п'ятирічок,

коли СРСР здійснював сталінський економічний стрибок, фізкультурний рух розглядався у якості потужного механізму для індустріального будівництва країни. Особливо визначальним було його місце у регіонах, де розвивалася важка промисловість. Специфіці розвитку та застосування фізкультурного руху на Криворіжжі на початку 1930-х рр. (у визначальний для індустріального обличчя Кривого Рогу етап) присвячена дана стаття.

Варто підкреслити, що у розглядаємий період залізородна столиця УСРР потребувала не тільки капіталовкладень у гірничо-металургійну галузь, шахтне будівництво та інфраструктуру різного призначення – перш за все, місто шахтарів потребувало... фізичної сили! Адже, за відсутності механізації небезпечної та надзвичайно важкої шахтарської праці виробничий прорив у лавах могли здійснити лише добре треновані люди. Окрім того, розуміючи, що з хворим суспільством, передову державу не збудуєш, радянська влада скерувала свої зусилля на становлення профілактичної медицини, елементом якої, власне, і став фізкультурний рух.

Розвиток червоного спорту на Криворіжжі, специфіка застосування фізкультурного руху в індустріальній розбудові міста знайшли відображення у тогочасній періодиці, зокрема, у всеукраїнському журналі «Фізкультурник України». Завдяки міським журналістам Альбруту, Гейдману, Іхлеву, Хлястікову та ін., криворізькі досягнення у цій галузі дуже швидко ставали загальновідомими.

На відміну від сучасного, досить вузького, функціоналу фізичної культури, тогочасний фізкультурний рух мав широке поле застосування. Його місцеві осередки,

наприклад, брали участь у підготовці до виборів у ради депутатів, зокрема, складали "виборні картки", перевіряли майновий стан виборців, виявляючи осіб, позбавлених політичних прав [6, с. 4]. Міська рада Кривого Рогу ухвалила надати перехідний червоний прапор тій фізкультурній організації міста, що проведе найліпшу роботу під час переобрання рад [2, с. 5]. Із фізкультурників склалися спеціальні бригади, які проводили роз'яснювальну роботу поміж трудящих, силами гуртків ФК видавалася "жива" (стінна) газета та було влаштовано карнавал; для тих, хто голосував вперше, було організовано свято іменинників [2, с. 5]. Окрім того, криворізькі фізкультурники здійснювали виїзні сільськогосподарські роботи [15, с. 3] та проводили шефську роботу на селі [20, с. 5]. Популярними формами співпраці були естафети врожаю, червоні валки, криворізькі фізкультурники проводили на селі бесіди, збори, організували фізкультургуртки і штаби. Їх зусиллями у 1931 р. держава отримала 49,230 пудів хліба [15, с. 3]. Але, головним напрямком їх діяльності було виробництво, яке потребувало ударної, самовідданої праці.

Розробка саме цього епізоду дає нам підстави говорити про те, що учасники фізкультурного руху становили цілком самостійний суб'єкт індустріального зростання Кривого Рогу, а сам рух став першою ластівкою у літопису трудового (стаханівського) героїзму наших земляків. Так, на початку 30-х рр. минулого століття, "всеньке червоне Криворіжжя", за висловом Б. Альбрута, боролось за "виконання промфінплану копалень" [1, с. 8]. Фізкультурники міста "багатьма бригадами йшли на допомогу шахтарям", задля здійснення прориву вони оголосили "штурмові п'ятиденки,

десятиденки" і розійшлися по копальням, вступивши "у бій за руду" [1, с. 8]. Як писав кореспондент І. Іхлев, з 1 червня 1931 р. на Криворіжжі було розпочато "місячник штурму", внаслідок якого на руднику імені Кагановича фізкультурники відробили 235 запрягів, завантаживши видобутою рудою 80 вагонів [11, с. 7]. Ударна праця була премійована: спортсмен Лисенко, який виконав 187% плану у якості винагороди отримав пальто, його товариш Кулик, виконавши план на 156% був премійований чобітьми, а дівчина на прізвище Гарбузова одержала плаща [11, с. 7]. Фізкультурники руднику імені Карла Лібкнехта взяли під свою опіку кар'єр № 5, зобов'язавшись відпрацювати на ньому 480 чоловіко-днів – це означало, що під час кожної трудової зміни на кар'єрі працювало 16 шефів-фізкультурників. Більш того, прагнучи якомога швидше виправити становище з виконанням плану по видобутку руди, фізкультурні бригади брали участь у "штурмових ночах" [11, с. 7]. Як повідомляв фізінструктор з руднику Карла Лібкнехта Носаль, його фізкультурна бригада впродовж однієї нічної зміни 30 травня дала видобуток у 145%, загалом за квітень – травень 1931 р. додатково відробила 265 робочих днів, завантаживши 1,025 тонн руди, безпосередньо, з-під естакад і перевантаживши за допомогою скреперів ще 1,361 тонну [14, с. 7]. Окрім того, носалівці взяли шефство над кар'єром № 4, що виконував лише 50% плану. Аналогічно діяли фізкультурники руднику Артема – бригада з 30 осіб відпрацювала там "100 додаткових упряжок" [10, с. 8]. Варто підкреслити, що члени гуртків ФК працювали у власні вихідні дні і виходили на роботу, навіть, у великі морози, коли більшість шахтарів не

працювали [7, с. 7]. На Першотравневому руднику діяли наскрізні бригади: в колектив, де працювали літні люди, включали молодих енергійних людей, зокрема, фізкультурників Шевченка, Перепічку [7, с. 7]. Приклади самовідданої праці демонстрували інструктори ФК. Так, інструктор Червоногвардійського руднику Грабаренко половину грудня місяця щодня працював у 3-тю зміну, а потім йшов на свою основну роботу, а інструкторка Ленінського руднику Бісова у вільний від своєї роботи час працювала у шахті [7, с. 7]. Слід підкреслити, що на допомогу містянам прийшли селяни – фізкультурники села Бажанового одногolosно ухвалили, що всі члени гуртка впродовж грудня місяця відпрацюють на копальнях Кривого Рогу по 3 запряги, а зароблені кошти відрахують на будівництво танку «Фізкультурник України» [9, с. 7]. На момент публікації у забої ними було відпрацьовано "39 запрягів" [9, с. 7].

Спортивна робота Криворізької Ради фізкультури (КРФ), перш за все, передбачала організацію руху за масове виконання норм «Готового до праці та оборони» (ГПО). Передовими у цій справі були працівники руднику імені Карла Лібкнехта, 50 % фізкультурного складу якого успішно здолали норми ГПО [13, с. 7]. Інші рудники Кривого Рогу демонстрували пасивність, через що 1-ша конференція профспілок Кривбасу з фізкультури констатувала "неприглядну картину щодо стану фізкультури на Криворіжжі" [8, обкл.]. Станом на 1 серпня 1931 р. у Кривому Розі нараховувалося лише 465 осіб, які отримали нагрудний знак «ГПО» [4, с. 9]. Та все ж ситуація поступово змінювалася на краще: 28 вересня 1931 р. фізкультурники

Криворіжжя вперше взяли участь у традиційному кросі журналу «Фізкультурник України», перевиконавши при цьому контрольну цифру (1000 осіб) його учасників [3, обкл.; 16, с. 17]. Окрім того, 250 криворізьких фізкультурників були заявлені учасниками воєнізованого лижного кросу, що проводився під патронатом журналу «Фізкультурник України» [19, обкл.]. Загалом, на початок листопаду 1931 р. єдиний квиток фізкультурника у місті отримали 2865 осіб [23, обкл.]. Пристосовуючи норми ГПО до умов малосніжного Криворіжжя, навчально-технічний комітет КРФ ухвалив рішення про заміну лиж на їзду верхи на коні [12, с. 13]. Виконуючи зобов'язання перед редколегією всеукраїнського журналу, фізкультурна рада міста організувала конференцію для читачів «Фізкультурника України», у ході якої було проведено "вечір фізкультури гірника" [17, обкл.].

Поряд з вагомими досягненнями, у розвитку фізкультурного руху на Криворіжжі було чимало проблем. В першу чергу, не вистачало кваліфікованих кадрів – власного фізкультурного вишу у Кривому Розі ніколи не було, а направлені ззовні спортивні інструктори займалися "дезертирством" [5, с. 14; 21, с. 10], і це, незважаючи на високу заробітню платню: обслуговуючи 4–5 шкіл, вони отримували 200–250 крб. на місяць (для порівняння, місячна зарплата працівника міського кінотеатру становила 16 крб.). Кореспондент Л. Хлястиков писав про методиста Білого, що втік від своєї роботи [21, с. 10], а постійний дописувач «Фізкультурника України» І. Іхлев розкрив підступні дії випускника Харківського інституту народної освіти Левіна, який спочатку втік до Полтави, облаштувався там, а коли його обман розкрили і

повернули до Кривого Рогу, він втік до Черкас; випускників Вседонецьких курсів Жолоса та Ліньова, які, отримавши "підйомні" (позачергова заробітня платня, яка не обкладалася податком), незабаром покинули місто; випускника військової школи, командира запасу Сичова, який не хотів займатися клубною роботою за 125 крб. на місяць, а вимагав, перш за все, забезпечити його роботою у кількох школах, у кожній з яких він би отримував по 75 крб. і, лише за цих умов, він подумає, брати йому "клуб чи ні" [5, с. 14]. Інструкторів, що тікають з роботи, І. Іхлев пропонував заносити на "чорну дошку" і, навіть, дискваліфікувати. Окрім того, піддавалися критиці факти погані шефської роботи – мешканці села Покровка висували претензії «рудні Артема», фізкультурні інструктори якої жодного разу не відвідали село [20, с. 5]. Постановою Секретаріату Всеукраїнської Ради Фізкультури УСРР від 17 вересня 1931 р. було оголошено сувору догану секретареві Криворізької Ради Фізкультури Гейдману, якого звинуватили в адмініструванні, втручанні в оперативну роботу філії акціонерного товариства «Укрфізкульт воєнспорт», поширенні протекціонізму та розбазарюванні спортивного інвентарю [18, с. 14].

Таким чином, фізкультурний рух на теренах великих промислових центрів, де спостерігалось велике скупчення пролетаріату (соціальної опори нашої тогочасної держави) виконував не тільки важливу, але й особливу історичну роль.

Джерела та література:

1. Альбрут Б. У бій за руду. *Фізкультурник України*. 1931. № 1. С. 8.
2. Гейдман, Іхлев. За найкращу роботу – Червоний прапор. *Фізкультурник України*. 1931. № 1. С. 5.
3. Гірники Криворіжжя б'ються за перехідний прапор «Фізкультурника України». *Фізкультурник України*. 1931. № 18. обкл.
4. Зведення про складання норм на значок «Готовий до праці та оборони» на 1-е серпня 1931 р. *Фізкультурник України*. 1931. № 15-16. С. 9.
5. Іхлев І. Вдарити по дезертирах з фізкультурного фронту. *Фізкультурник України*. 1931. № 1. С. 14.
6. Іхлев І. Виявляють позбавленців. *Фізкультурник України*. 1931. № 2. С. 4.
7. Іхлев І. Ентузіазмом криворізьких фізкультурників ударного квартала перейняти весь фізкультурний рух. *Фізкультурник України*. 1931. № 2. С. 7.
8. Іхлев І. Основну увагу – насназі та воєнізації. *Фізкультурник України*. 1931. № 8. обкл.
9. Іхлев І. Село на допомогу рудням. *Фізкультурник України*. 1931. № 2. С. 7.
10. Іхлев І. 100 упряжок відпрацювали додатково. *Фізкультурник України*. 1931. № 1. С. 8.
11. Іхлев І. Фізкультурники-ударники перевиконують плани. *Фізкультурник України*. 1931. № 13. С. 7.
12. Криворіжжя лижви замінює конем. *Фізкультурник України*. 1931. № 9. С. 13.
13. Ногін, Береславець, Антоненко, Андрусенко. Рейд бригади «Фізкультурника України». *Фізкультурник України*. 1931. № 10. С. 7.
14. Носаль. Шефи кар'єру тримають бойові темпи. *Фізкультурник України*. 1931. № 13. С. 7.
15. Переключити енергію фізкультурників на повне виконання осінніх сільгоспробіт. *Фізкультурник України*. 1931. № 18. С. 3.
16. Підсумки кросу. *Фізкультурник України*. 1931. № 22. С. 17.
17. Проводимо конференції читачів. *Фізкультурник України*. 1931. № 11. обкл.

18. Спортінвентар – робітників фізкультурників. *Фізкультурник України*. 1931. № 22. С. 14.
19. Учасники воєнізованого лижвяного кросу «Фізкультурника України». *Фізкультурник України*. 1931. № 23–24. обкл.
20. Фіззірка. Шефи не допомагають. *Фізкультурник України*. 1931. № 3. С. 5.
21. Хлястіков Л. Із районів дезертують. *Фізкультурник України*. 1931. № 1. С. 10.
22. Червоні фізкультурники Берліну демонструють у день протесту проти того, що соціал-фашисти захопили гімнастичні зали та приміщення (фото). *Фізкультурник України*. 1931. № 1. С. 12.
23. Як поширюється єдиний фізкультурний квиток. *Фізкультурник України*. 1931. № 21. обкл.

Печеніна Н.А.,
кандидат історичних наук, доцент;
Криворізький державний педагогічний університет

**«НАУКОВІ ЗАПИСКИ» КРИВОРІЗЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
(40-50-ТІ РР. ХХ СТ.): АВТОРСЬКИЙ ТА ТЕМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

В 2020 році Криворізький педагогічний святкував свій 90-літній ювілей, адже історія навчального закладу починається із заснуванням в місті у 1930 р. Інституту професійної освіти. Підготовка спеціалістів (вчителів математики, фізики, історії та політекономії, української та російської мов і літератур) здійснювалася в той час на двох факультетах: техніко-математичному та соціально-економічному. Серед головних досягнень перших десяти років існування дослідники виділяють видання першого тому Наукових Записок Криворізького педагогічного інституту, до якого увійшли наукові доробки викладачів навчального закладу.

Докладну характеристику виданню, що побачило світ у 1941 році, надала Л. Дояр [1, с.33-38]. Наступні – другий та третій – томи Наукових Записок були опубліковані наприкінці 1950-х років.

Матеріали другого тому Наукових Записок (підписано до друку в травні 1957 р.) за тематикою переважно природничі. Зокрема, проблемам методики навчання ботаніки присвячено статті Д. І. Трайтака «Політехнічне навчання з ботаніки в деяких школах м. Кривого Рогу» та доцента кафедри ботаніки Н.В. Смирнової-Гараєвої «З досвіду виготовлення наочних посібників з ботаніки для школи». Дмитро Іларіонович Трайтак працював в Криворізькому педагогічному з 1953 по 1966 рік, обіймав

посади асистента, доцента кафедри ботаніки, проректора з навчальної та наукової роботи. Головну увагу він приділяв вдосконаленню змісту шкільної біологічної освіти. Під його керівництвом буде створена наукова школа в галузі методики навчання біології, захищені близька 40 кандидатських та докторських дисертацій, проте перші свої наукові кроки Д.І.Трайтак зробив у Кривому Розі.

Майже півстоліття на кафедрі зоології пропрацювала Віра Вереміївна Боченко, її стаття «Шкільні зоологічні екскурсії на водойми» теж вміщена у другий том Записок.

Наукові розвідки у галузі ботаніки тісно пов'язані з ім'ям Івана Андрійовича Добровольського. Разом з київський ученим-лісознавцем С. І. Іванченком та В. І. Чепурновим ним було створено унікальну зелену зону неподалік від станції Долгінцево, дано об'єктивну оцінку досвіду степового лісорозведення на Криворіжжі. Його кандидатська дисертація, яка була захищена в 1952 р., присвячена вивченню рослинності Кривого Рогу. В другому томі Наукових Записок Іван Андрійович публікує дві статті – «Зелені насадження Криворіжжя» та «Вегетативне поновлення деяких дерев та кущів у степових штучних лісонасадженнях».

Тему природничих досліджень продовжували розвідки завідувача кафедри хімії доцента М.Д. Боня «Визначення швидкості окислення ненасичених сполук солями хромової кислоти в різних умовах», «Швидкість окислення вуглеводнів хромовою кислотою та її солями в різних умовах» та доцента М.У. Примушко «Вплив умов середовища на післяжнивне дозрівання насіння люцерни».

Фізико-математичний спектр статей представлений статтями старшого викладача кафедри математики В.Г.Тарнопольського «Критерії компактності множини в лінійному топологічному просторі» та колективною статтею викладачів кафедри фізики доцента Д.Н.Карликова, А.Ф.Скришевського та Д.П.Карликової «Рентгенографічне дослідження структури рідкої ртуті».

Гуманітарна складова випуску представлена статтями М.О. Рябка «Краєзнавство в радянській школі», доцента К.Й. Ровди «К.Маркс і Ф.Енгельс про російську літературу» та доцента П.Л. Варгатюка «Більшовики Катеринославу в боротьбі за здійснення історичних рішень Празької конференції в роки нового революційного піднесення» [2].

Третій том Наукових записок (підписано до друку в червні 1958 р.) відкривають статті гуманітарного спрямування викладачів кафедри марксизму-ленінізму Криворізького педагогічного – кандидата філософських наук Л.Л.Кагана «До питання про форми встановлення диктатури робітничого класу в європейських країнах народної демократії» [3, с. 3-16] та старшого викладача К.К.Могаричової «Катеринославський комітет РСДРП в 1900–1904 рр» [3, с. 17-40].

Продовжується збірник методичними розробками старшого викладача кафедри педагогіки І.В.Хазана (випускника Криворізького педагогічного) «З досвіду роботи класів з виробничим навчанням СШ № 62 м. Кривого Рога» [3, с. 41-54], вже згадуваного Д. І. Трайтака «Суспільно-виробнича праця учнів сільської школи та її навчальне та виховне значення (вивчення досвіду Глєсватської школи, Криворізького сільського району, Дніпропетровської

області)» [3, с. 55-63], В.М.Йоффе «Урок на тему «Удар» у 8 класі з використанням місцевого матеріалу» [3, с. 63-70], старшого викладача І.Н.Швеця «Елементарні частинки в курсі фізики 10 класу» [3, с. 71-80].

Публікаційну активність в царині ботаніки продовжували Іван Андрійович Добровольський, що досліджував деревні насадження Криворізького лісництва [3, с. 129-144], М.У. Примушко зі статтею «Причини ненабухання твердого насіння деяких бобових трав» [3, с. 145-153]. Так само свої наукові розвідки публікували вже згадувані раніше доцент М.Д. Бонь – «Порядок приєднання хлорноватистої кислоти до неграничних вуглеводнів ряду $C_n H_{2n}$ і $C_n H_{2n-2}$ » [3, с. 101-109] та доцент С.Я. Красницький «Рентгенографічне дослідження структури речовини в рідкому стані» [3, с. 81-93]. Результати подібного напрямку наукових досліджень були також представлені у статті асистентів Д.М. Карликов та Д.П. Карликова – «Рентгенографічне дослідження структури розплавлених амальгам цинку» [3, с. 93-101].

Дослідження науковців Криворізького педагогічного другої половини 1950-х років в царині математики представлені працею старшого викладача В.Г. Тарнопольського «Про один клас лінійних операторів у просторі послідовностей» [3, с. 109-117]; в царині фізіології – статтею старшого викладача Д.Н. Іващенко «Коркова стимуляція і гальмування рефлексів на розтягання» [3, с. 117-128], а в царині географії – публікацією старшого викладача Т.А.Клевцова «Клімат Дніпропетровської області» [3, с. 153].

Таким чином, аналіз наукових публікацій викладачів Криворізького педагогічного в повоєнні роки свідчить про різноспектрові дослідження, що відбувались в стінах вишу.

Джерела та література:

1. Дояр Л. В. А завтра була війна: гортаючи «Наукові Записки» КДПІ (1941 р.). *Криворіжжя: погляд у минуле...*: Матеріали V історико-краєзнавчих читань (Кривий Ріг, 18 квітня 2019 р.) / [Ред.кол. : Н.А. Печеніна (голова); А.В. Тарасов; Р.П. Шляхтич; В.А. Фінічева (упорядник)]. Кривий Ріг, 2019. Т. 1. 93 с.
2. Наукові Записки Криворізького державного педагогічного інституту. Київ: Радянська школа, 1957. Т. II.
3. Наукові Записки Криворізького державного педагогічного інституту. Київ: Радянська школа, 1958. Т. III. 157 с. .

Товстоляк Н.М.,
кандидат історичних наук, доцент;
Криворізький державний педагогічний університет

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ: КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ У 1945–1947 РР.

Історія Криворізького державного педагогічного університету залишається актуальним напрямом наукових досліджень кафедри історії університету, криворізьких краєзнавців, серед яких чимало випускників університету. Цінними історичними джерелами є документи фонду Криворізького державного педагогічного інституту (далі – КДПІ), Державного архіву Дніпропетровської області (далі – ДАДО). Серед опрацьованих нами документів були звіти КДПІ за 1945-1946 і 1946-1947 навчальні роки [1; 2]. З того часу минуло вже 75 років, їх зміст, особливо – майже невідома інформація про умови життя та відбудови інституту, введення їх до наукового обігу, до відома широкого кола наших сучасників є особливо цінним та актуальним.

Відбудова Криворіжжя – особлива сторінка його історії. Вже у 1944 р. після повернення з евакуації Криворізький державний педагогічний інститут відновив свою роботу. Директором КДПІ було призначено старшого викладача Т.Ф. Горба. Перед керівництвом та педагогічним колективом було поставлено складне завдання: відновити навчальний процес, матеріальну базу інституту, знайти педагогічні кадри та виконати план набору контингенту студентів, продовжити наукову роботу над підготовкою до захисту кандидатських та докторських дисертацій. Інститут мав три факультети: фізико–математичний, природничо–географічний, факультет мови і літератури. Для інституту було виділено напівзруйноване

приміщення школи № 23, в якому також працював будівельний технікум. Інститут мав гуртожиток на 70 осіб. На базі КДПІ працював і учительський інститут, який за скороченою програмою готував вчителів, яких так не вистачало у повоєнні роки. У 1944–1945, 1945–1946 роках КДПІ працював за так званими перехідними навчальними програмами, за основу було взято навчальні програми періоду евакуації.

У 1945 р. заняття у КДПІ розпочалися 17 вересня, на I курсі – з 1 жовтня. План набору складав 300 осіб (180 – КДПІ, 120 – учительський інститут), набрано було 284 особи (94,7 % плану), у тому числі до КДПІ набрали – 180 студентів (з них – 127 на I курс), учительський інститут – 120 студентів (з них – 157 на I курс) [1, арк. 1]. Щоб набрати студентів, викладачам і працівникам КДПІ довелося розшукувати тих, хто навчався в інституті на I курсі у 1941 р., тих, хто навчався на випускних курсах.

В КДПІ у 1945–1946 р. викладало 7 асистентів, 20 старших викладачів, 16 викладачів, 2 доцента, 2 кандидата наук, докторів наук та професорів не було [1, арк. 5]. КДПІ не мав житла для викладачів, родини деяких викладачів жили у гуртожитку до 8 осіб у кімнаті, тому запросити на роботу докторів наук та професорів, яких не вистачало у республіці, було неможливо. До написання кандидатських дисертацій повернулися викладачі, які працювали над ними ще до війни. Так, ст. викладач Т.М. Горб у вересні 1941 р. планував захистити кандидатську дисертацію «Посилення каталітичної дії оксидів гопкаліту» [3, арк. 4], у роки війни він воював, захистив її він вже після війни, працюючи директором КДПІ. Продовжив роботу над своєю дисертацією біолог І.А. Добровольський,

який воював, отримав важке поранення, втратив ногу. Він повернувся до КДП, продовжив свої наукові дослідження, успішно захистив кандидатську дисертацію «Геоботанічна характеристика штучних лісонасаджень Криворіжжя». Над докторськими дисертаціями працювали кандидат педагогічних наук І.С. Заблодський, кандидат сільськогосподарських наук Ф.Л. Лесик.

За результатами 1945–1946 навч. р. навчальний план був виконаний, але у зв'язку із відсутністю викладача англійської мови план з цієї дисципліни – на 25–30 %. Заслуговує на увагу робота бібліотеки КДП. Основний фонд її складав 30335 екз., з них 4200 – підручників, 10025 – навчальних посібників, 2220 – художня література, 3365 – брошурний фонд, 6000 – соціально-економічна література, 7780 – різна література, 1500 журналів. Бібліотека мала 1900 читачів, на придбання книг було асигновано на 1945 р. – 57 тис. крб., придбано 2481 том. 50 % фонду потребувало ремонту переплетів, у зв'язку із відсутністю ящиків для карток не проводилася каталогізація, 80 % книг не було оброблено [1, арк. 19–20].

Серед здобутків навчального року було те, що зусиллями викладачів та студентів вдалося відновити ботанічний сад КДП, висаджений у 30–ті рр. ХХ ст., відремонтувати теплиці та оранжереї, які були не лише навчальною базою, але й місцем проведення наукових досліджень, а також забезпечували зеленими і квітковими рослинами у зимовий час. З відбудовою житлових кварталів та відродженням підприємств постала проблема озеленення міста, відновлення старих та будівництва нових парків і скверів Криворіжжя. Науковці та студенти брали активну участь у озелененні

Криворіжжя, викладач І.А. Добровольський став самим знаним фахівцем у цій галузі.

Для забезпечення працівників і студентів КДПІ продуктами харчування в умовах їх післявоєнної нестачі, інституту було виділено 70 га посівних площ. Весною 1946 р. було засіяно 46 га (озима пшениця, картопля, просо, бахча, ячмінь, кукурудза, соняшник, магар (італійське просо), сорго) [1, арк. 36]. Отримана продукція після виконання плану державних постачань була видана робітникам КДПІ.

Наприкінці 1945 р. розпочав роботу відділ робочого постачання (ВРП) КДПІ. Свою роботу у 1945 р. ВРП завершив зі збитками, тому що постачальники не завезли промислові товари для їх реалізації, у ті часи загального дефіциту це було звичним явищем. Власній їдальні та підсобних підприємств ВРП на I квартал 1946 р. не мав. У II кварталі 1946 р. ВРП відкрив кравецьку та взуттєві майстерні для працівників та студентів КДПІ. У III кварталі 1946 р. було відкрито їдальню [1, арк. 37].

Серед пропозицій, які були записані у звіті за 1945–1946 навчальний рік, є такі: прискорити відбудову нового навчального корпусу та гуртожитку; забезпечити у 1946 р. папером у кількості 300 кг для видання II тому наукових записок інституту і краєзнавчого збірника «Криворіжжя»; запланувати відкриття підготовчого відділення як базового для набору студентів; надати розпорядження про виселення будівельного технікуму з навчального корпусу інституту [1, арк. 38–39].

1946–1947 навчальний рік розпочався 1 вересня. Навчання відбувалося за новими програмами, які були виконані повністю. На 1 вересня 1946 р. на 4-х курсах

навчался 441 студент, на 1 липня 1947 р. їх залишилося 330, отже за навчальний рік кількість студентів скоротилася на 25 %. 1947 р. залишився у нашій історії як рік голоду і рік святкування 30-річчя радянської держави. Це відобразилося у звіті КДПІ за навчальний рік. Для матеріального забезпечення своїх працівників і студентів у 1947 р. КДПІ отримав 50 га посівних площ – 30 га з міського фонду і 20 га – вільних земель колгоспів. Для обробки землі КДПІ мав 10 коней, 2 плуга, 3 борони. У 1947 р. план постачання зерна державі був таким: ячмінь – 1856 кг, пшениця – 1300 кг, соняшник – 400 кг, просо – 1506 кг. План було виконано [2, арк. 51].

Для харчування студентів і професорсько-викладацького персоналу було видано: муки кукурудзяної 2500 кг, насіння соняшника – 708 кг, просо – 3390 кг, картопля – 408 кг, бахчи – 9800 кг [2, арк. 51–52]. В умовах голоду харчування студентів було організовано за рахунок планових продовольчих карток і, частково, за рахунок продуктів підсобного господарства. ВРП також регулярно отоварював картки. У навчальному році студенти отримали промтоварів, готового одягу та взуття на 263 тис. крб. Професорсько-викладацький склад також регулярно отоварював продовольчі картки і промтовари за лімітними книжками. Працював буфет, в якому можна було придбати холодні закуски за середніми цінами. Їдальня годувала студентів двічі на день, під час весняної сесії та здачі державних іспитів – тричі.

Кравецька і взуттєва майстерні обслуговували тільки студентів і професорсько-викладацький склад. У гуртожитку проживало 80 осіб, кімнати були забезпечені необхідними меблями. У 1947 р. у приміщенні КДПІ відремонтували

парове опалення, були замовлені зимові рами для вікон, було відкрито медичний пункт.

Цікавою сторінкою з історії природничого факультету є те, що під час голоду 1947 р. у ботанічному саду, теплицях і оранжереях проводилися роботи з акліматизації харчових рослин, плодкових дерев, а також те, що для озеленення Криворіжжя вченими КДПІ було запропоновано їстівні плодіві деревно–чагарникові насадження.

У звіті висвітлюється стан підготовки науково–педагогічних кадрів. За навчальний рік було підготовлено 1 докторську дисертацію, 3 кандидатських. У 1946–1947 р. почала виходити загальноінститутська газета, газети факультетів, курсові бюлетені. Вченою радою було прийнято рішення про створення студентського наукового товариства.

Наказом директора інституту було створено комісію з підготовки КДПІ до святкування 30–річчя Великого Жовтня, яку очолив І.С. Заблодський. Серед заходів, включених до плану були: викликати на соціалістичне змагання Запорізький педагогічний інститут у частині виконання науково–дослідної роботи та з питань господарської роботи; виконати план набору студентів на 1947–1948 навчальний рік, доукомплектувати повністю кафедри висококваліфікованими фахівцями; завезти паливо до 15 серпня 1947 р.; забезпечити трьохразове харчування студентів у їдальні, а також обслуговування студентів холодними закусками у буфеті інституту; виконати план посіву у підсобному господарстві, забезпечити своєчасний і високоякісний збір врожаю; виконати план наукової роботи у розділі – захист дисертацій і здача кандидатських іспитів; до 30–ї річниці Жовтня видати

збірник наукових записок і науковий бюлетень, розмістити «Історію Криворізького Державного Педагогічного і Учительського інститутів»; привести у належний вигляд бібліотеку, обладнати стелажми, завершити каталогізацію до 15 серпня 1947 р. [2, арк. 53–54]. Зрозуміло, що цей план не можна було виконати повністю, але прийняття подібних планів і ювілейних зобов'язань стимулювало подальшу роботу, для їх виконання була різноманітна мотивація: від виробничих і службових вимог до високої соціально-психологічної активності молоді і народу, який щойно перемиг у страшній війні і бажав одного – щасливого мирного життя для себе і своїх нащадків.

В умовах сучасної пандемії, соціальних негараздів, зневіри людей у можливість розбудови держави, яка буде захищати своїх громадян, науково-викладацький склад навчальних закладів повинен постійно звертатися до складних років нашої історії, досвіду розв'язання нестандартних ситуацій, пошуку виходу з них на прикладі попередніх поколінь. Таку можливість надає вивчення студентами та популяризація серед іншого населення історії навчального закладу. На нашу думку, вивчення історії КДПУ має бути продовжено, слід включити теми з історії КДПУ до списків курсових та магістерських робіт, продовжити збір інформації про викладачів, студентів і працівників КДПУ, розпочати видання періодичного щорічника з історії КДПУ.

Джерела та література:

1. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО), ф. Р–3966, оп. 1, спр. 23а.
2. ДАДО, ф. Р–3966, оп. 1, спр. 37.
3. ДАДО, ф. Р–3966, оп. 1, спр. 6.

Фінічева В.А.,
співробітник музею історії
навчального закладу;
Криворізький державний педагогічний університет

ПОСТАТЬ КЕРІВНИКА В ІСТОРІЇ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ДИРЕКТОР М.Д. БОНЬ

Криворізький педагогічний – один із провідних закладів вищої освіти в регіоні, імідж якого створювався впродовж десятиріччя завдяки професійності науково-педагогічного складу, працездатності співробітників, фаховості та затребуваності випускників. В свою чергу, існування і першого, і другого, і третього стало можливим завдяки осмисленому очільництву ним.

Метою даної публікації є розповідь про життєвий, професійний і науковий шлях Митрофана Дем'яновича Боня – директора Криворізького педагогічного у 1951-1961 роках. Дослідження та їх результати щодо діяльності цієї постаті як керівника, освітянина, науковця до цих пір не оприлюднювались.

Джерельною базою даної біографічної розвідки стали матеріали архіву Криворізького педуніверситету, фондів музею історії навчального закладу, інформаційні ресурси навчальних закладів, з якими пов'язана професійна діяльність доцента М.Д.Боня. Стаття є продовженням публікацій про керівників Криворізького педагогічного різних періодів його функціонування.

Народився М.Д.Бонь 4 червня 1906 р. в селі Єрковці Благовіщенського повіту Амурської губернії (нині – Івановській район Амурської області РФ). Згадане село було засноване у 1894 році переселенцями з Полтавської губернії,

територія якої була щільно заселена, через що селяни мали мізерні земельні наділи і, як наслідок, неможливість прогодувати родину та сплатити обов'язкові податки. Дід М.Д. Боня – Лука Конилович був в числі перших українських переселенців на далекосхідну землю і, відповідно, одним із засновників села Єрковці [17]. На землі працювали і батьки Митрофана Дем'яновича, забезпечуючи родину, де росло п'ятеро дітей: троє синів та дві доньки. До 15-річного віку середній син Митрофан допомагав батькові по господарству, навчався в початковій школі. По її закінченню, у 1921-му році стає студентом Благовіщенської вчительської семінарії, яка через рік реорганізується в педагогічні курси, а на момент закінчення навчання, заклад працював вже у статусі педагогічного технікуму.

Що саме стало причиною вибору фаху достеменно невідомо, але сам процес здобуття цього фаху, а згодом процес формування М.Д. Боня як науковця приводить до розуміння, що саме потяг до знань та успішна його реалізація ще під час навчання в сільській початковій школі – і стали в цьому виборі вирішальними.

Наступний етап в біографії пов'язаний з Далекосхідним університетом (м. Владивосток): п'ять років студентства та рік навчання в аспірантурі. Цей етап, скоріше за все, міг бути більш тривалим, але відбувається реорганізація університету на низку інститутів, зокрема – Далекосхідний педагогічний інститут, куди і переводиться М.Д.Бонь. Однак, обраний ним, напрямок наукових досліджень не міг бути реалізований на базі цього навчального закладу, а тому у 1931-му році молодий науковець виїздить до Ленінграду, де стає аспірантом

Ленінградського державного університету (ЛДУ). Саме в стінах цього навчального закладу, на кафедрі технології та технічної хімії, яку очолював академік О.Є.Фаворський, діяло осереддя досліджень в області неграничних сполук, що заклали теоретичну базу промислового синтезу каучуку в СРСР. Автор даної розвідки не розраховує документальним підтвердженням факту того, що саме академік О.Є. Фаворський був науковим керівником аспіранта М.Д. Боня, але їх співпрацю підтверджує не лише спільна царина наукових досліджень, але й факт спільної доповіді «Доказательство строения ацетиленовых и алленовых углеводородов» на засіданні хімічного товариства (квітень, 1935) та робота М.Д. Боня по закінченню аспірантури в Інституті органічної хімії, створеного за ініціативи академіка О.Є. Фаворського, який був і першим директором (1934–1938) цієї науково-дослідної установи [2].

На початку червня 1935-го року М. Д. Бонь захищає дисертацію «К вопросу о доказательстве строения углеводородов ряда $C_n H_{2n-2}$ » на здобуття наукового ступеня «кандидат хімічних наук» [5]. НКО РРФСР приймається рішення про направлення кандидата хімічних наук М.Д. Боня на роботу до Томського університету (ТДУ), а саме на хімічний факультет цього навчального закладу. Нещодавно створений – у 1932-му році постановою НКО РРФСР – він потребував для повноцінного функціонування значної кількості висококваліфікованих кадрів. З огляду на різні джерела, існують певні розбіжності щодо посади, яку посів М.Д. Бонь у цьому навчальному закладі. За відомостями, зазначеними в автобіографії – це доцент кафедри органічної хімії Томського університету [1]. Водночас в історії

хімічного факультету ТДУ є згадка про доцента М.Д. Боня як завідуючого кафедри аналітичної хімії у 1935–1936-му роках. Можемо припустити, що на початку трудової діяльності в цьому навчальному закладі, протягом року, М.Д. Бонь обіймав саме цю посаду, а в подальшому, перейшов працювати на кафедру органічної хімії. На думку автора, вирішальне значення тут мала спрямованість науково-дослідної роботи М.Д. Боня. На той час кафедру органічної хімії Томського університету очолював професор Б.В. Тронов, під керівництвом якого набували розвиток дослідження в області комплексних органічних сполук. Здійснюючи власні дослідження в цьому напрямку, М.Д. Бонь у 1936-му та на початку 1937-го року готує до друку дві статті, які були включені до Праць Томського університету (1938). Перша стаття висвітлювала моменти механізму окислення ненасичених вуглеводнів [4], друга – дії озону на ненасичені органічні сполуки [3]. Водночас, кандидат хімічних наук М.Д. Бонь стає офіційним опонентом під час захисту дисертації П.П. Поповим¹ «Новые комплексы пиридиновых соединений» та Л.А. Ігонінін² «Термодинамика равновесия и скорость реакции спиртов» на здобуття наукового ступеня «кандидат хімічних наук». Обидва захиста відбувалися у спеціалізованій раді при Томському університеті у 1939-му та 1940-му році відповідно.

¹ ПОПОВ Петр Петрович (1900–1954) – химик, профессор кафедры органической химии Томского университета. Специализировался в области химии комплексных соединений мышьяка и элементов его подгруппы.

² ИГОНИН Леонид Андреевич (1914–1989) – химик, доцент кафедры физической химии Томского государственного университета. Занимался исследованием связи между термодинамическими и кинетическими величинами.

Створена 1930-го року Рада з вивчення продуктивних сил СРСР в рамках загального науково-організаційного керівництва діяльністю закладів АН СРСР в напрямку вивченні продуктивних сил, серед іншого займалась організацією конференцій та нарад, присвячених питанням розвитку окремих територій. У 1939-му році було започатковано проведення наукових конференцій по вивченню та освоєнню продуктивних сил Сибіру. Серед її учасників зустрічаємо ім'я М.Д. Боня, яким спільно з С.Г. Маковським³ був представлений доклад на тему «Содержание серы в углях Кузнецкого бассейна и ее влияние на процесс самовозгорания угля» [19]. Дослідження використання природного потенціалу Кузбасу на той час були надзвичайно актуальними. В районі запланованого будівництва Урало-Кузнецького комбінату (УКК) та на прилеглих територіях Сибіру велись масштабні гравіметричні, петрографічні та геохімічні дослідження. Саме в рамках останніх і була представлена вище згадана доповідь.

У 1940-й рік відбувається переїзд М.Д. Боня на українські землі, де його професійна діяльність буде пов'язана з закладами освіти Сумщини та Криворізьким педагогічним. Передвоєнного року, Комітетом у справах вищої школи при РНК СРСР приймається рішення про направлення доцента М.Д. Боня на роботу в Шосткінський хіміко-технологічний інститут (ШХТІ)⁴ у якості заступника

³ МАКОВСКИЙ Соломон Григорьевич (1910–1942(?)) – выпускник химического факультета, заведующий углехимической лабораторией Томского государственного университета

⁴ Нині - Шосткінський фаховий Хіміко-технологічний коледж імені Івана Кожедуба СумДУ

директора та завідувача кафедрою хімії навчального закладу, згадка про який асоціюється з ім'ям його ушанованого випускника, відомого усьому світу неперевершеного майстра повітряного бою та найефективнішого льотчика-винищувача Другої світової – І.М. Кожедуба. Саме з ШХТІ, з початком радянсько-німецької війни, М.Д. Бонь разом з іншими науково-педагогічними працівниками евакуюється на Схід. В евакуації продовжується його науково-педагогічна діяльність: на посаді декана природничого факультету та завідувача кафедри хімії Челябінського державного педінституту (ЧДПІ). Вже у листопаді 1941-го року відбувся достроковий випуск 26-ти четвертокурсників природничого факультету ЧДПІ, на якому загалом за роки війни, при істотному зменшенні контингенту студентів, було підготовлено 198 фахівців з дипломами про вищу освіту. Не припинялись на факультеті і наукові дослідження, в результаті чого кількома викладачами були захищені кандидатські дисертації [6].

Після повернення у 1944-му році з евакуації, М.Д. Бонь протягом наступних семи років працює на посаді заступника директора з учбової та наукової роботи та завідувачим кафедри хімії Сумського педінституту⁵. За спогадами випускників, Митрофан Дем'янович (мається на увазі період до переходу на роботу в КДПІ та роки після повернення до СумДПІ – прим.авт.) тривалий час залишався єдиним кандидатом наук на кафедрі. Подібна ситуація спостерігалась і на очоленій ним кафедрі хімії Криворізького державного педагогічного інституту, на посаду директора

⁵ *Нині – Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

якого доцент М.Д. Бонь був призначений у грудні 1951-го року та на якій пропрацював наступні 10 років.

Співробітникам КДПІ М.Д. Бонь запам'ятався як інтелігентна людина, яка з повагою ставилась до інших, незалежно від їх посади в інституті. «Строгий та справедливий, – таким пам'ятають його випускники інституту, – вимогливий, але без зверхності – в навчальному процесі та уважний при зверненні за тих чи інших життєвих обставинах» [18].

Вивчаючи документацію КДПІ часів директорування М.Д. Боня можна відзначити помітну активізацію наукової роботи як викладачів, так і студентів: Записки студентського наукового товариства КПІ (1954) [9]; 2-й та 3-й том Наукових записок викладачів КДПІ (1957, 1958). У цей період відбувається захист дисертацій викладачами Криворізького педагогічного І.А. Добровольським (1951), В. В. Боченко (1952), М.У. Примушко (1953) – на присвоєння наукового ступеню «кандидат біологічних наук», П.Л. Варгатюк (1951) – на присвоєння наукового ступеню «кандидат історичних наук» та ін..

Окрім згаданого видання студентських наукових наробок, мала місце підтримка дирекцією астрономічних досліджень у вигляді згоди на відрядження 9-ти четвертокурсників фізмату для спостереження повного сонячного затемнення 30 червня 1954 р. [8]. Наукові роботи студентів КДПІ відзначаються на рівні МВО УРСР в рамках Всеукраїнського огляду студентських наукових робіт: Грамота Міністерства ВО (1956) [12]; грошовими преміями (1954, 1959) [7, 15].

У напрямку масової оборонно-патріотичної підготовки молоді, координація якої, на той час, відбувалася громадською організацією ДТСААФ, групою студентів КДПІ, за дозволу дирекції, був здійснений ознайомчий стрибок з аеростату при військовій частині [13]. При інституті було створено мотосекцію, для забезпечення роботи якої дирекцією були виділені кошти на придбання мотоцикла К-125 [11].

Під час керівництва доцентом М.Д. Бонем Криворізьким педагогічним відбуваються процеси по оптимізації роботи окремих структурних підрозділів навчального закладу. Так був переглянутий бібліотечний фонд КДПІ, з подальшою передачею його частини до шкільних бібліотек [16]. Задля підвищення ефективності роботи інститутської агробіостанції відбувається призначення відповідальних за окремі напрямки її роботи [14].

Не оминула Криворізький педагогічний, очолюваний доцентом М.Д. Бонем і реорганізаційна турбулентність в результаті розгорнутої у сфері вищої освіти перебудови. У відповідності до наказу МВО СРСР від 09 вересня 1954 р. за № 975 відбувається об'єднання в єдину кафедру української мови та літератури, російської мови та літератури. Приймаються рішення про закриття кафедри фізвиховання та спорту шляхом включення курсу фізвиховання до дисциплін кафедри педагогіки та психології, про закриття кафедри іноземних мов шляхом включення курсу «іноземні мови» до дисциплін кафедри російської мови та літератури [10]. Відповідно до наказу Міністра освіти УРСР від 12 серпня 1955 р. за № 317 «Про злиття спеціальностей окремих педагогічних інститутів» припиняє роботу мовно-літературний факультет

КДПІ, викладачі і студенти якого були переведені на роботу та навчання до Кіровоградського та Кримського педінститутів.

Досліджені факти біографії кандидата хімічних наук, доцента М.Д. Боня є підставою стверджувати про його внесок на адміністративних та викладацьких посадах у справу розбудови вищої школи на теренах колишнього СРСР у 1930-1970-ті роки. Віховою стала його діяльність на посаді очільника Криворізького педагогічного завдяки його особистим якостям, його кваліфікації, світогляду, масштабу мислення та вміння працювати з людьми. Його наукова діяльність та дотичність до новаторських напрямів в царині хімії заслуговує на окрему увагу та подальше дослідження.

Джерела та література:

1. Автобіографія М.Д. Боня. 1951 рік. Фонди музею історії КДПУ: Керівники КПО-КДПІ-КДПУ. 1930-2000. б/н
2. Бонь М.Д. Карточка 1. Сибирика: Имидж-каталог Национального исследовательского Томского государственного университета. URL: <https://slic.tsu.ru/catalogs/8129/cards/4528433>.
3. Бонь М.Д. Действия озона на непредельные органические соединения». Труды Томского университета. 1938. Т.94 // Имидж-Каталог Национального исследовательского Томского государственного университета / Сибирика / 0088 / Бонь, М.Д / Карточка 5. URL: <https://slic.tsu.ru/catalogs/129/cards/4528433>
4. Бонь М.Д. Механизм окисления непредельных углеводородов. Труды Томского университета. 1938. Т.94 // Имидж-Каталог Национального исследовательского Томского государственного университета / Сибирика / 0088 / Бонь, М.Д / Карточка 6. URL: <https://slic.tsu.ru/catalogs/8129/cards/4528434>
5. Диссертации, защищенные в Ленинградском государственном университете имени А. А. ЖДАНОВА 1934-1954 гг.:

библиографический указатель. Изд-во Ленинградского университета 1955. С.48. URL: https://history.museums.spbu.ru/files/Spravochnie_isdaniya/Dissertacii_1934-1954.pdf

6. Историческая справка естественно-технологического факультета Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. URL: <https://www.cspu.ru/departments/fakultet-estestvenno-tehnologicheskuy/istoriya-fakulteta>

7. Наказ від 03 квітня 1954 р. за № 165. Архів Криворізького державного педагогічного університету. Накази по Криворізькому педагогічному інституту: I-VI. 1954 р.

8. Наказ від 28 червня 1954 р. за №127 (п.5). Архів Криворізького державного педагогічного університету. Накази по Криворізькому педагогічному інституту: VI-XII. 1954 р.

9. Наказ від 11 жовтня 1954 р. за №200. Архів Криворізького державного педагогічного університету. Накази по Криворізькому педагогічному інституту: VI-XII. 1954 р.

10. Наказ від 06 квітня 1955 р. за №61. Архів Криворізького державного педагогічного університету. Накази по Криворізькому педагогічному інституту: I-VI. 1955 р.

11. Наказ від 04 квітня 1956 р. №46 (п.5). Архів Криворізького державного педагогічного університету. Накази по Криворізькому педагогічному інституту: I-VI. 1956 р.

12. Наказ від 13 листопада 1956 р. №159 (п.1). Архів Криворізького державного педагогічного університету. Накази по Криворізькому педагогічному інституту: VI-XII. 1956 р.

13. Наказ від 31 травня 1957 р. №79. Архів Криворізького державного педагогічного університету. Накази по Криворізькому педагогічному інституту: I-VI. 1957 р.

14. Наказ від 03 лютого 1958 р. №17 (п.4). Архів Криворізького державного педагогічного університету. Накази по Криворізькому педагогічному інституту: I-VI. 1958 р.
15. Наказ від 14 січня 1959 р. №6 (п.1). Архів Криворізького державного педагогічного університету. Накази по Криворізькому педагогічному інституту: I-VI. 1959 р.
16. Наказ від 02 квітня 1959 р. №41 (п.5). Архів Криворізького державного педагогічного університету. Накази по Криворізькому педагогічному інституту: I-VI. 1959 р.
17. Перешагнув столетие (до 120-летия с. Ерковцы) URL: <http://ivanovskiy28.ru/raion/fales/erkovci.htm>
18. Спогади студентів КДПІ-КДПУ. Фонди музею історії КДПУ, б/н.
19. Труды научных конференций по изучению производственных сил Сибири. Томск, 1940. Т.4) // Имидж-Каталог Национального исследовательского Томского госуниверситета / Сибирика / 0088 / Бонь, М.Д / Карточка 7. URL: <https://slic.tsu.ru/catalogs/8129/cards/4528435>

Ярошевич А. О.,
завідувач філіалу «Музей-квартира
художника Григорія Синиці»;
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР

СОЛОМА ЯК НЕТРАДИЦІЙНИЙ ХУДОЖНИЙ МАТЕРІАЛ У ДЕКОРАТИВНИХ І МОНУМЕНТАЛЬНО- ДЕКОРАТИВНИХ ТВОРАХ Г. СИНИЦІ

На сучасному етапі розвитку професійного мистецтва в Україні одним із ключових питань залишається відродження та збереження його національних особливостей і зокрема взаємовпливів та перетинів із традиційним народним образотворенням, чим і зумовлюється актуальність даної публікації.

Джерельною базою дослідження стали твори Г.Синиці та О.Саєнка, що експонуються в КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР, філіалі «Музей-квартира художника Г.Синиці» та їх репродукції розміщені у каталогах виставок і віртуальній галереї творів Григорія Синиці на сайті проекту «Борівітер» [2].

Мета: визначити характер впливу фольклору на розвиток Г.Синиці – художника, випускника Київського художнього інституту та послідовника бойчукістів; розглянути своєрідність його роботи з соломою – матеріалом нехарактерним для професійного мистецтва, активне застосування якого у творчості автора припадає на роки його життя у м. Кривий Ріг.

Григорій Іванович Синиця (1908-1996) – художник-монументаліст, український радянський живописець, графік, майстер монументального та монументально-декоративного мистецтва. Він є вихідцем із бідної багатодітної одеської

родини, котрий у підсумку став заслуженим художником України і прожив багато у чому схожу долю з більшістю українських художників-націоналістів свого покоління. Корені його мистецької самобутності йдуть від любові і шани до народного образотворення, котрі зародились іще у роки дитинства, а також від розуміння характеру сучасного йому світового і національного мистецтва, чому у роки навчання в одеській профшколі та Київському художньому інституті вчили художник-модерніст М.Гершенфельд [3, с. 10] і монументаліст М.Бойчук та «бойчукісти» – І.Падалка й М.Рокицький.

Переживши трагедію втрати наставника (1937-го року було страчено М.Бойчука та його близьких соратників [5, с. 5-6], Г.Синиця шукав реалізації в єдиному офіційно визнаному у ті часи мистецькому стилі – соцреалізмі. Прагнув високої майстерності, членства у Спілці художників та визнання. Тривалий час від початку творчого життя він удосконалював навички у традиційних техніках, використовуючи такі матеріали: графітний олівець, вугілля, акварель, олію, темперу. Проте, не досягши бажаного, вирішив більше не підлаштовуватись і йти власним шляхом, навіть усупереч офіційному мистецтву. Тоді, на початку 1960-х рр., він почав повертатись до монументального та народного мистецтва, відходити від реалістичного напрямку, експериментуючи з кольором, формою, простором. Паралельно, поринувши у співпрацю з українськими народними майстрами, Г.Синиця почав глибинне дослідження традиційної самодіяльної образотворчості. Прагнув інтегрувати особливості народного світосприйняття, відчуття форми, композиції та кольору у

вітчизняне сучасне професійне мистецтво, аби воно відродило індивідуальність власної художньої мови на тлі мистецтва інших радянських республік і світового образотворення загалом. Він почав вводити у власну творчість матеріали, що нехарактерні для професійного мистецтва, проте з давніх-давен використовуються народними умільцями. Так, у середині минулого століття, познайомившись близько з матеріалом, який часто зустрічається в ужитковій, декоративній та декоративно-ужитковій творчості самодіяльних майстрів, митець почав експериментувати з ним у своїх роботах. Цим матеріалом виявилась солома, або, як її ще називають, соломка, яка нерідко застосовувалась на території України селянами для декорування дерев'яних виробів. Сьогодні серед самодіяльних майстрів вона широко використовується як самостійний матеріал для створення різноманітних тривимірних форм, так і для станкових панно й інших видів творчості.

Знайомство Г.Синиці з соломою відбулось завдяки його творчому спілкуванню з київськими професійними та самодіяльними художниками, серед яких був майстер з роботи із соломою О.Саєнко. Він працював із згаданим матеріалом у техніці інкрустації, створюючи масштабні сюжетні і тематичні композиції. Крім того, завдяки цьому визначному художнику інкрустація соломою потрапила й у радянське масове виробництво. Соломою прикрашали меблі – інкрустувались стільниці, фасади шаф і тумбочок. Нескладні візерунки й орнаменти з'являлись на невеликих дерев'яних виробах [1].

У творчості ж Г.Синиці солома стала сяючим акцентом, який вигідно доповнив його багатоколірні декоративні та монументально-декоративні панно середини минулого століття. Художник захопився аплікацією і використовував багаті текстурно-фактурні можливості нового для себе матеріалу. Блискуча солома створювала контури, заповнювала різноманітні форми, вистилала тло. Автор майстерно застосовував її властивість відбивати світло по-різному, в залежності від напрямку стебла на картинній площині. Іноді він випрямляв та розгладжував стебла, роблячи їх зовсім плоскими, в інших випадках розрізав їх уздовж, зберігаючи напівциліндричну форму та заповнюючи її особливим клеєм, який шляхом проб і помилок Григорій Іванович розробив сам. Жовтувато-вохристі відтінки соломи та її глянцева поверхня дуже вдало поєднувались в одній композиції з матовою поверхнею темпери і, особливо, з холодними її відтінками. Митець використовував соломку як у маленьких, так і у масштабних роботах, котрі в окремих випадках досягали близько двох метрів за довгою стороною [4]. Більшість його творів із застосуванням флористичного матеріалу з'явилися після переїзду зі столиці Радянської України до міста Кривий Ріг, у якому художник жив і працював до кінця життя.

Почавши роботу з природним матеріалом, Г.Синиця швидко прийшов до відчуття необхідності розширювати його діапазон. Якщо О.Саєнко був вірний соломці, то Григорій Іванович відчував необхідність у розмаїтті розмірів, форми, текстур і фактур, а також кольору природного матеріалу, що може бути введений у мистецький твір. Так, поступово він почав вводити у свої панно стебла

інших рослин, насіння, кісточки, шкарлупи, шишки і це стало початком його творчих відкриттів і винайдення авторської техніки, котрій художник дав назву «флоромозаїка». Ця техніка зайняла особливе місце у творчості митця і стала його візитівкою. Нею зацікавились глядачі, колеги, мистецтвознавці не лише Кривого Рогу, але й області та столиці. З'явилися учні і послідовники, що прагнули опанувати техніку, а згодом почали її видозмінювати. Серед них слід згадати мисткиню Г.Самутіну, яка своєрідно інтерпретувала техніку флоромозаїки, зробивши її більш декоративною і жіночною, та сучасну криворізьку художницю і ученицю Г.Синиці – О.Телятник, що також певний час намагалась працювати з природним матеріалом у техніці, близькій до мозаїчної.

Г.Синиця поступово ввів природний матеріал у свої монументально-декоративні та монументальні твори. У 1970-ті роки з'явилися панно для інтер'єру ідальні «Криворіжсталі», а у 1990-ті роки велась робота з виконання інтер'єрної мозаїки для музичного класу криворізької середньої школи №7 із використанням нетрадиційних для мозаїки стебел очерету, кісточок фруктів і деревини. Так, інтерес до роботи з природним матеріалом, який проявився у художника у зрілому віці, мав свій вплив на його подальшу творчість в цілому і привів до виникнення нових форм образотворення.

Джерела та література:

1. Александр Саенко. Каталог выставки произведений народного художника Украинской ССР Александра Ферапонтовича Саенко. К.: Союз художников Украины. 55 с.
2. Григорій Синиця – галерея творів. URL: <https://boryviter.etnoua.info/novyny/hryhorij-synytsya-halereya-tvoriv/> (дата звернення: 11 березня 2021 року).
3. Общество независимых художников в Одессе: биобиблиографический справ. / сост., авт. вступ. ст. О.М. Барковская; рецензент В.А. Абрамов; консультант С.З. Лущик; ред. И.С. Шелестович; Одес. нац. науч. б-ка им. М. Горького. Одесса, 2012. 216 с.
4. Синиця Григорій Іванович. URL: <http://knpu.gov.ua/content/sinitsya-grigorii-ivanovich> (дата звернення: 11 березня 2021 року).
5. Соколюк Л. Д. Михайло Бойчук та його концепція розвитку українського мистецтва (перша третина XX ст.): дис... д-ра мистецтвознавства: 17.00.05 / НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського. К., 2004.

Лехан Л.Б.,
кандидат історичних наук, доцент;
Щербіна О.А.,
народна майстриня, член НСМНМУ,
викладачка КЗСМО «Музична школа № 11» КМР

ВИШИВАЛЬНИЙ ПРОЕКТ – СОРОЧКА КРИВОРІЗЬКА*

Останніми роками наше суспільство почало повертатись до вивчення культурної спадщини української культури, зокрема, традиційної вишивки, яка для багатьох асоціюється з хрестиком, червоними та чорним кольорами. А насправді вона налічує більше 200 швів і 20-ти технік.

Відродження вишивальних традицій досить активно почалося з 2014 року, а в лютому 2017 року вишивальна студія з'явилась і в Кривому Розі. Сталося це випадково (а може й ні), коли криворізькі дівчата на одній із виставок познайомились із народним майстром з традиційної української вишивки, членом Національної Спілки майстрів народного мистецтва Ольгою Щербіною. Вони запропонували розпочати навчання і майстриня погодилась. Пріміщення для занять надав «Центр громадських ініціатив». Там вони тривали до початку ковідного карантину.

Щотижня дівчата збирались разом і опановували мистецтво традиційної української вишивки. Вчилися не тільки вишивати, а й отримували знання від пані Ольги про традиційні крої сорочок (а їх багато): дитячих, жіночих, чоловічих, знайомилися із символікою, яка використовувалася у вишивці, вчилися створювати композиції на тканині, поєднувати кольори і різні шви, яких на виробі могло бути до п'яти штук.

* презентація мистецького проекту

Одночасно дівчата вишивали сорочки й своїм рідним: синам, дочкам, онукам. І зараз бабусині сорочки носять в Канаді, Франції, Литві, а не тільки в Україні.

Важливою і цікавою темою, яка зараз досить актуальна, на заняттях було вивчення рушників (особливо весільних), їх символів, створення композиції та рушникових швів.

Зі своїми роботами дівчата брали участь у різних виставках, зокрема, у Криворізькому міському історико-краєзнавчому музеї та у щорічній «Кращий твір року», яку проводить НСМНМУ.

Згодом вивчення української традиційної вишивки переросло у творчі проекти. Поштовок до одного з них став приїзд відомого майстра, який відроджує вишивку Східного Поділля, Андрія Єрмакова на день вишиванки у 2019 році. В програмі зустрічі був крій подільської сорочки від пана Андрія. Він розповів про сорочки Східного Поділля, Після плідного і цікавого спілкування дівчата самостійно розкроїли сорочку і вирішили, що це майбутня сорочка, яка була притаманна Криворіжжю. Для того, щоб підібрати взір, майстрині звернулись до історико-краєзнавчого музею з метою опрацювання фондів і вивчення орнаментів, які використовувались на Криворіжжі. Але ситуація складалась несподіваним чином. З'ясувалось, що у фондах музею зберігаються сорочки із різних регіонів України, тобто по них можна вивчати міграційні процеси на Криворіжжі у кінці 19 – початку 20 століття. Власне, це й не випадково, бо Кривий Ріг у 19 столітті стрімко перетворюється на промисловий центр металургійної промисловості.

Розвиток вишивки притаманний землеробським регіонам, де була можливість вирощувати сировину для

виготовлення тканого полотна. Крім того, з вишивкою пов'язаний календарно-обрядовий рік, якому підпорядковувалось життя українських селян. А Криворіжжя знаходиться на території колишнього Дикого поля, тобто було малозаселеним. Освоєння нашого краю активно почалося з розвитком промисловості. До містечка пішов потік переселенців, які й привозили свою вишивку. Водночас набуває великого поширення і брокарівська вишивка. Етнічна розрізненість також не сприяла формуванню вишивальних особливостей нашого краю.

Проте ці труднощі не зупинили майстринь вишивальної спільноти нашого міста і вони все ж створили сорочку Криворіжжя. Ще на початку виникнення ідеї було вирішено, що будуть використані кольори герба Кривого Рогу – червоний і зелений.

Робота над пошуком взору тривала майже рік і до рук Ольги Щербіни потрапили обрізки плічка і подолу дуже гарної старої сорочки, які були колись знайдені на смітинку. На них була вишивка червоно-чорними нитками тамбурним (ланцюжковим) швом. На превеликий жаль, таких випадків траплялося досить багато – вишиті частини сорочки обрізали й викидали, а незашиту тканину використовували на віхтики для миття посуду.

Дівчата вирішили взяти взір цієї сорочки для реалізації свого творчого проекту. Сорочка вишивалась 2,5 місяці, на неї пішло 18 мотків муліне. Презентація сорочки була присвячена дню міста, яке через карантин було перенесене з останньої суботи травня на 19 вересня 2021 року.

На цьому культурно-дослідницька діяльність не завершилась, а навпаки активно розвивається. Сорочкою

Криворіжжя було започатковано одноіменний культурно-дослідницький проект, який реалізують Ольга Щербіна та Лариса Лехан.

Детальну інформацію про діяльність проекту можна дізнаватись зі сторінки «Сорочка Криворіжжя» на фейсбуці.

Дівчата звертаються з проханням до усіх мешканців Криворіжжя: не псувати і не викидати вишиті речі, чи то сорочка, або рушник, скатерть, які залишились від рідних, навіть якщо вони у найгіршому стані. Це безцінний скарб, який треба зберегти, бо українська традиційна вишивка це не тільки краса для речі, це ще й наша національна ідентичність.

У пошуках криворізьких взорів майстрині натрапили на кількох виробках на двобічний шов штапівка, який виконано особливим способом. Не виключено, що так її робили тільки в нашому регіоні. Проте, щоб у цьому переконатись необхідно більш детально досліджувати це питання.

Майстрині проводять багато просвітницьких заходів з метою поширення інформації про традиційну українську вишивку, зокрема читають тематичні лекції, виступають на телебаченні і радіо, проводять майстер-класи, мріють відтворити жіночий стрій нашого регіону.

Ольга Щербіна каже: «Навчитися вишивати може будь-хто: діти, жінки, чоловіки. Не має значення стать і вік. Почати вишивати можна в будь-якому віці. Головне – бажання і сумління, і тоді все вийде».

Дояр Л.В.,
кандидат історичних наук, доцент;
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України ім. Івана Федорова (м. Київ)
ORCID: 0000-0003-0789-2462

КРИВИЙ РІГ У САТИРИЧНОМУ РАКУРСІ ПОВОЄННОГО «ПЕРЦЯ» (1945–1950 рр.)

Легендарний український журнал «Перець», що нині виходить під оновленою назвою «Весела республіка» має солідний вік і цікаву біографію. Засноване у 1922 р. П. Губенком та Е. Блакитним видання лежало у витоків української радянської сатири. На його сторінках сформувався унікальний жанр української літератури – знаменита усмішка Остапа Вишні [незмінний псевдонім Павла Губенка – прим.авт.]. Своєму надійному друкованому другу Остап Вишня довірив особисто озвучене публічне спростування більшовицьких гонінь щодо себе – у другому номері «Перця» за 1945 р., що видавався для західних областей УРСР, колишній петлюрівець у глузливій формі переповів зміст власного допиту "в катівнях НКВС" [1, с. 6]. Гумор, доведений до абсурду (буцімто, Остап заперечував факт існування Олександра Пушкіна, приписуючи авторство його творів Тарасу Шевченку, стверджував, що Лев Толстой "списав" «Війну і мир» у "нашого Руданського", а цариця Катерина II – це "переодягнений кошовий Війська Запорозького Іван Бровко"), мусив відкинути, навіть, найбільш вперті читацькі переконання відносно переслідувань поета з боку радянської влади.

Факт виходу повоєнного «Перця» у двох варіантах – у цілому для України та окремо для її західних областей –

свідчить про особливу політичну роль сатиричного журналу у тогочасній УРСР. «Перець», без перебільшення, був на вістрі політики дебандеризації Західної України – у журналі публікувалися викривальні щодо ОУН-УПА твори найвидатніших вітчизняних митців, письменників і поетів, яким беззастережно вірили не тільки східні, але й західні українці. Сучасному громадянину важко уявити, який колосальний вплив на свідомість західних українців здійснив твір Володимира Сосюри «Українопродавцям», уміщений на сторінках цього журналу [9, с. 2]. Емоційний "перчений" удар, нанесений тоді поетом, згодом, трансформувався у контраверсійний твір Василя Симоненка «Ні, не вмерла Україна!», де відомий шістдесятник називає бійців УПА "псами, які лизали німцям постолі, кричали "хайль" охриплими басами та «Ще не вмерла...» голосно ревли» [8, с. 192-193]. Окрім того, саме "Перець" у перші повоснні роки зруйнував недоторканий образ радянського академіка Михайла Грушевського, якого буквально напередодні, за часів башкирської евакуації Академії Наук УРСР (1941–1944 рр.), дослідники історії Великого Жовтня делікатно оминали у переліку ідеологічних супротивників: М.С. Грушевського, у порушення будь-якої логіки викладення та відвертого ігнорування історичних фактів, українські радянські історики тривалий час не залучали до кола тих, хто воював проти більшовиків. Перчани ж у першому номері журналу за 1948 р. абсолютно безжально пройшлися, як по пам'яті, так і по зовнішньому вигляду метра української історії – під назвою «Єдиний потік скоропадських фігур» журнал зобразив, як по довгій сивій бороді Михайла Грушевського

на шаленій швидкості їдуть у небуття усі фігуранти визвольного руху, включаючи Степана Бандеру [3, с. 8].

Слід зазначити, що «Перець» був майданчиком для гострої критики та місцем звітувань недбайливих чиновників перед громадою у справі ліквідації виявлених недоліків. Цікаво, що потрапляння "під перо" не ставило остаточний хрест на їх кар'єрі. Так, ім'ям незмінного впродовж 1947–1963 рр. голови міськвиконкому Києва Олексія Давидова було названо чудовий бульвар на столичній Русанівці, між тим, його роботу у місті свого часу жорстко висміював всеукраїнський журнал «Перець». Слід зазначити, що критика у бік О.Й. Давидова була спричинена і досі актуальними, себто, вічними проблемами, а саме: станом житлового фонду столиці та затопленням вулиць Києва після дощу [5, с. 2].

На цьому тлі варто зупинитися і на криворізьких сторінках «Перцю», де піддавалися критиці тогочасні міські проблеми та діяльність окремих посадових осіб. Загальний сатиричний фон до шахтарських публікацій створював титульний плакат, на якому було зображено огрядного "поверхневого" керівника, який говорить, що для "високого спеціаліста" спустатися у шахту занадто "низько" [7, с. 1].

Задля висвітлення негараздів радянського життя у журналі існувала постійно діюча рубрика «Здоровенькі були». В одній з її публікацій за 1950 р. розповідалося про недоліки водопостачання у залізничному районі Кривого Рогу – селищі Довгинцевому [6, с. 4]. У листі начальника сектору водопостачання місцевого відділку Сталінської [тогочасна назва сучасної Придніпровської дороги – прим.авт.] залізниці Т. Багрію говорилося: «Здоровенькі

були, шановний товаришу Багрій! Перець шле Вам палкий привіт від свого імені і ще палкіший від імені багатотисячного колективу працівників залізничного вузла Долгінцево [назва Довгинцевого, вжита у документі – прим.авт.], де Ви маєте честь відати водопостачанням. Долгінцевські залізничники так і сказали: «Передай, друже Перче, найпалкіший привіт товаришеві Багрієві і напиши йому, що ми ждемо-недіждемося того дня, коли він, наш дорогий водопостачальник, зрозуміє, що нам без води – і ні сюди, і ні туди, коли він набереється духу, сміливо гляне правді в очі й побачить: а) що ніхто інший, а саме він винен у тому, що в Долгінцево досі не налагоджено водопостачання; б) що долгінцевські залізничники та їх родичі часто залишаються без придатної для вжитку води знову таки з його вини; в) що прокладання водоводу від річки Інгулець, почате ще весною 1949 року, зволікається так само з його вини» [6, с. 4]. Критикуючи Т. Багрію, «Перець» ставив під сумнів не тільки кваліфікацію і дбайливість посадовця, але й його моральність – у тексті листа говорилося, що "в цієї людини під самою хатою викопано хорошу криницю і їй ліньки думати про воду для інших, їй не пече..." [6, с. 4].

Продовжуючи криворізьку залізничну тематику, дописувач І. Захаренко розповів читачам журналу «Перець» кумедну історію: «На станції Долгінцево, Криворізького району, без довідки про санобробку квитків на поїзд не продають. Саноброблятися треба у міській лазні. Всією санітарією й гігієною завідує тут кочегар лазні Семененко. Продає він "санобробку" за 4 крб.» [4, с. 7]. Глузуючи з ситуації, автор цитує неохайно і безграмотно написану

довідку і радить санітарному наглядові залізничної станції "перекваліфікувати кочегара Семененка на санітара або фельдшера, а то якось незручно – кочегар, а торгує медициною» [4, с. 7].

Працівник шахтоуправління ім. Кірова тресту «Кривбасруда» А. Сурменко звернувся до «Перця» з приводу неприпустимої роботи головного енергетика шахтоуправління Володимира Григоровича Баранова [10, с. 7]. Закликаючи вжити міри щодо "надміру енергійного енергетика", автор глузливо писав: «Якщо на електропідстанції чути лайку, від якої вуха в'януть, значить, туди прийшов В.Г. Баранов. Якщо надійшов наказ виключити під навантаженням фідери, хоч це правилами безпеки заборонено, – це значить, дав цей наказ ніхто інший, як В.Г. Баранов. Якщо на електропідстанції зустрінеться Вам людина, від якої за півкілометра несе спиртом, – знайте, що це знову ж таки той же В.Г. Баранов. Через таку нестримну енергійність головного енергетика залишаються часто без енергії виробничі дільниці шахтоуправління...» [10, с. 7].

Криворізькі проблеми у журналі «Перець» позначилися гумором й незрівнянного Павла Глазового (1922-2004), який після закінчення Великої Вітчизняної війни починав здобувати вищу освіту у Криворізькому педагогічному інституті. У 1947 р. на сторінках часопису було надруковано його вірш «Криворізький частопад», у якому піддавалися критиці дії місцевої влади щодо облаштування міських пішохідних доріг [2, с. 7]. На наш погляд, вірш вартий повноцінного цитування:

Чудове місто Кривий Ріг,

Прекрасне, що там і казати,
Та тільки в нім – замало мати
Тому, хто хоче погуляти,
Звичайну пару ніг:
Ями,
Вибої,
Лід
І сніг...
Два кроки досить лиш ступнути –
І будеш сам собі не рад...
– У вас який там місяць?
Лютий?
А в нас говорять, частопад.
І порішили у міськраді
Місцеві наші мудреці,
Що не потрібно в частопаді
Держать в порядку вулиці, –
Мовляв, настануть дні погожі,
Розтане лід, розкисне сніг...
– Нехай кривіють перехожі,
Хай пам'ятають КРИВИЙ РІГ! [2, с. 7].

На сторінках «Перцю» знайшов відображення і політичний аспект криворізького життя. Так, готуючись до виборів народних депутатів до Верховної Ради УРСР, журнал під загальною назвою «У великого народу великий вибір» надрукував портрети кандидатів на обрання, серед яких поряд з іменами Івана Кожедуба, Сидора Ковпака, Максима Рильського та інших було уміщено портрет видатного криворізького шахтаря-стахановця, бурильника Олексія Ілліча Семиволоса (1912–1986) [11, с. 1].

Отже, всеукраїнський журнал сатири і гумору «Перець» є повноцінним і надзвичайно цікавим джерелом до вивчення історичного краєзнавства Кривого Рогу. Дослідивши повоєнні номери часопису, авторка вбачає доцільність подальших розвідок у цьому напрямкові.

Джерела та література:

1. Вишня О. Великомученик Остап Вишня. *Перець для західних областей УРСР*. 1945. № 2. С. 6–7.
2. Глазовий П. Криворізький частопад. *Перець*. 1948. № 3. С. 7.
3. Єдиний потік скоропадських фігур. *Перець*. 1948. № 1. С. 8.
4. Захаренко І. Товаришу Перець! *Перець*. 1947. № 6. С. 7.
5. Лист голові виконкому Київської міської ради депутатів трудящих тов. О.Й. Давидову. *Перець*. 1949. № 3. С. 2.
6. Лист начальникові сектору водопостачання Долгінцевського відділку Сталінської залізниці Т. Багрію. *Перець*. 1950. № 6. С. 4.
7. Мене у шахту?! *Перець*. 1950. № 17. С. 1.
8. Поезія. Ліна Костенко, Олександр Олесь, Василь Симоненко, Василь Стус/ [укл. А.Я. Бельдій]. Київ: Наукова думка, 1998. 222 с.
9. Сосюра В. Українопродавцям. *Перець для західних областей УРСР*. 1945. № 2. С. 2.
10. Сурменко А. Шановний перче! *Перець*. 1950. № 16. С. 7.
11. У великого народу великий вибір. *Перець*. 1946. № 1–2. С. 1.

Дікунова О. А.,
зав. інформаційно-бібліографічного відділу бібліотеки,
Лебедюк О. О.,
зав. відділу інформаційних технологій та
комп'ютерного забезпечення бібліотеки;
Криворізький державний педагогічний університет

ІСТОРІЯ КРИВОРІЖЖЯ В ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ КРАЄЗНАВЧОЇ БІБЛІОГРАФІЇ

На сучасному етапі розвитку історичної регіоналістики актуалізуються унікальні можливості історичного краєзнавства. Саме крізь призму минувшини рідного краю краще зрозуміти своєрідність поступу регіональних і навіть загальнонаціональних процесів на українських теренах. З кожним роком динаміка історико-краєзнавчих досліджень істотно змінюється. Суттєво розширюється перелік проблемних питань, які стають об'єктами історико-краєзнавчих студій. Це органічно пов'язано з посиленням суспільної уваги до історії окремих регіонів, до вивчення так званої «малої батьківщини».

Дослідження з історичного краєзнавства Криворіжжя мають достатній науковий потенціал і потребують глибокого вивчення й ретельного аналізу.

Зростання краєзнавчих інформаційних запитів, активне підвищення інтересу до вивчення історії рідного краю, дослідження національної культурної спадщини регіону визначили краєзнавчу роботу одним із провідних напрямів культурно-просвітницької та інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотеки КДПУ. На web-сторінці бібліотеки представлено бібліографічні краєзнавчі електронні ресурси, які є результатом аналітико-синтетичного опрацювання

друкованих та електронних документів із краєзнавства: тематичні та біобібліографічні покажчики, віртуальні книжкові виставки, буктрейлери, бібліографічні огляди нових надходжень краєзнавчих видань, бібліографічні рекомендаційні списки краєзнавчої тематики [1].

2012 року фахівці бібліотеки підготували й видали рекомендаційний бібліографічний покажчик «Моє славетне Криворіжжя» з метою активізації краєзнавчої науково-дослідницької й бібліографічної діяльності; популяризації краєзнавчого фонду та інформаційних ресурсів бібліотеки КДПУ; поширення досвіду підготовки й видання краєзнавчих посібників. Покажчик містить 770 бібліографічних записів. У дванадцяти розділах покажчика систематизовано друковані видання (книги, публікації із збірників, журналів і газет) з фонду бібліотеки. Хронологічні рамки відбору документів: 1956–2012 рр. [2].

2020 року до 245-ї річниці заснування рідного міста створено друге видання рекомендаційного бібліографічного покажчика «Моє славетне Криворіжжя» (виправлене, перероблене й доповнене) [3].

У покажчику зібрано відомості про друковані краєзнавчі джерела з історії й сучасного розвитку Криворіжжя, що зберігаються у фондах бібліотеки КДПУ, а також представлено публікації з репозитарію (електронного архіву) КДПУ та електронні ресурси відкритого доступу, які містять активні посилання на повні тексти праць.

Репрезентовано наукові, науково-популярні, довідкові та навчально-методичні видання, статті в збірниках наукових праць і періодичних виданнях, документально-публіцистичні й художні твори. Особливу увагу приділено знаковим

постатям, чия професійна діяльність сприяла сталому розвитку Криворіжжя в різних галузях соціально-економічного та духовно-культурного життя.

Показчик містить 2 620 бібліографічних записів українською та російською мовами. Хронологічні рамки відбору документів: 1952–2020 рр.

Бібліографічне видання ілюстровано світлинами з відкритого доступу.

Історія Криворіжжя, його природно-ресурсний потенціал, соціально-економічний, туристично-рекреаційний, освітньо-науковий, соціокультурний і літературно-мистецький розвиток є предметом досліджень викладачів Криворізького державного педагогічного університету.

У структурі бібліографічного показника 12 основних розділів.

У *Розділі 1 «Історія Криворіжжя»* представлено праці з історичного розвитку краю з найдавніших часів до початку ХХІ століття; археологічні дослідження; наукові розвідки про походження назви міста Кривий Ріг і дату його заснування; дослідження про відомих людей, почесних громадян міста; матеріали про пам'ятки історії Криворіжжя та об'єкти історико-культурної спадщини, топоніміку міста.

Розділ 2 «Географія та природно-ресурсний потенціал Криворіжжя» містить наукові розвідки з геологічної будови та географічного розташування Кривбасу, унікальних антропогенних, техногенних і природних ландшафтів, флори й фауни, матеріали про природно-заповідні території, геологічні пам'ятки, пам'ятки садово-паркового мистецтва.

У *Розділі 3 «Соціально-економічний розвиток Криворіжжя»* зібрано публікації про історію промислового розвитку, сучасний стан індустрії Кривбасу; трудовий потенціал міста; матеріали про соціальний захист населення; демографічну ситуацію; про національні громади Кривого Рогу.

Розділ 4 «Екологічні проблеми Криворіжжя» висвітлює дослідження з геоекологічного стану Кривбасу, публікації з актуальних проблем забруднення атмосферного повітря, екології водних ресурсів та екології рослин.

Розділ 5 «Туристично-рекреаційні ресурси Криворіжжя. Індустріальний туризм» присвячено публікаціям про цікаві екскурсійні об'єкти й туристичні маршрути; сучасний стан індустрії відпочинку; представлено дослідження про різні види промислового туризму.

У *Розділі 6 «Охорона здоров'я. Медичні установи Кривого Рогу»* подано публікації з історії медичної справи; дослідження з аналізу й оцінки стану захворюваності населення міста; діяльності криворізьких лікарень, медично-діагностичних центрів, амбулаторій з надання медичної допомоги населенню.

У *Розділі 7 «Освітньо-наукове життя на Криворіжжі»* висвітлено історію освіти й науки краю, проблеми розвитку дошкільної, середньої, професійно-технічної та вищої освіти. Особливу увагу акцентовано на історії й сучасному розвитку Криворізького національного університету та Криворізького державного педагогічного університету, представлено публікації про відомих випускників, викладачів і науковців.

Розділ 8 «Соціокультурна сфера Криворіжжя» містить матеріали про бібліотеки, музеї, інші культурно-просвітницькі заклади міста та про засоби масової інформації; представляє публікації про відомих журналістів Кривого Рогу.

У *Розділі 9 «Літературно-мистецьке життя»* подано дослідження творчості криворізьких письменників, художників, скульпторів, майстрів декоративно-прикладного мистецтва, музикантів, театральних діячів, кіномитців. Окремий підрозділ представляє Кривий Ріг у художніх і документальних творах, фольклорі, мистецтві.

Розділ 10 «Релігійні громади Кривого Рогу» розкриває історію й сучасний стан релігійного життя різних конфесій міста.

У *Розділі 11 «Фізична культура й спорт на Криворіжжі»* подано матеріали про історію, розвиток і сучасні актуальні проблеми спортивного життя міста.

У *Розділі 12 «Методичні краєзнавчі матеріали»* включено публікації з методики викладання окремих навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти та закладах вищої освіти із застосуванням краєзнавчих матеріалів.

Бібліографічний покажчик містить додаток, у якому представлено інтернет-дайджест краєзнавчих ресурсів, присвячених Криворіжжю.

Для зручності користування покажчиком сформовано допоміжний апарат, який включає: передмову (вступне слово від упорядників); схему групування (зміст); іменний покажчик авторів, співавторів, упорядників, редакторів,

рецензентів, персоналій та інших осіб, відомості про яких є в бібліографічних записах.

Електронну версію покажчика розміщено на web-сторінці бібліотеки сайту Криворізького державного педагогічного університету та в репозитарії (електронному архіві) КДПУ.

Рекомендаційний бібліографічний покажчик буде корисним усім, хто цікавиться історичним розвитком Криворіжжя, регіональним краєзнавством й небайдужий до сучасних проблем рідного міста.

Отже, збільшення обсягу якісної бібліографічної продукції з історико-краєзнавчого напрямку досліджень буде сприяти активізації дослідницьких розвідок на Криворіжжі.

Джерела та література:

1. Краєзнавча діяльність [бібліотеки Криворізького державного педагогічного університету] [web-сторінка бібліотеки сайту КДПУ]. URL: <https://kdpu.edu.ua/biblioteka/diialnist/kraieznavcha-diialnist.html>
2. Моє славетне Криворіжжя : рекомендаційний бібліографічний покажчик / Наукова бібліотека Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» ; упоряд. О. О. Лебедюк ; бібліогр. ред. О. А. Дікунова ; техн. ред. О. Ю. Авраменко ; за заг. ред. Г. Віняр. Кривий Ріг, 2012. 107 с. URL: [tps://drive.google.com/file/d/0B1Ugk1fhA47M1NRb295dV9hRmc/view](https://drive.google.com/file/d/0B1Ugk1fhA47M1NRb295dV9hRmc/view)
3. Моє славетне Криворіжжя : рекомендаційний бібліографічний покажчик / Бібліотека Криворізького державного педагогічного університету ; упоряд.: О. А. Дікунова, О. О. Лебедюк, О. Б. Поліщук, О. Ю. Авраменко, С. О. Кочерга ; бібліогр. ред. О. А. Дікунова ; за заг. ред. Г. М. Віняр, О. М. Кравченко. 2-ге вид., випр., перероб. і доп. Кривий Ріг, 2020. 350 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1wk26FSF0QG7hRQnAi_Y6d45Sb1vgfeXj/view

Мельник О. О.,
науковий співробітник;
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР
(Тернівський філіал)

ПОБУТОВІ УМОВИ РОБІТНИКІВ У НІКОПОЛЬСЬКОМУ РАЙОНІ В 1924-1925 РОКАХ

Історія робітництва завжди була актуальною в «індустріальній» проблематиці, так як працівники промислових підприємств становлять найчисельнішу верству розвинутого суспільства. На сьогоднішній день побутові умови шахтарів є недостатньо дослідженими. В кризовий період 1920-их років відбувались численні соціальні катаклізми. Важливу роль, в цей час, відіграло забезпечення житлом та медичне обслуговування як факторів господарського відродження. Ці питання на сьогоднішній день потребують окремого розгляду.

Наукова новизна полягає у висвітленні раніше не оприлюдненої інформації, отриманої при вивченні криворізького часопису «Красный горняк» та катеринославської газети «Звезда».

У статті використано статистичні дані, наведені у Звіті повноважного представництва ЦК Всесоюзної професійної спілки гірників в Україні та Криму за 1923 р. [15] та дослідженнях І.В. Ткаченко щодо стану житлово-комунальної сфери в 20-ті рр. ХХ ст. [18]. Джерелом узагальненої інформації щодо побутових умов робітників на території УСРР відповідного періоду стали дослідження О.М. Мовчан [11]. Важливим джерелом актуальних даних про умови існування робітників в досліджуваному районі стала преса.

Криворізький округ було створено 7 березня 1923 р. з Криворізького, частини Нікопольського і Верхньодніпровського повітів. В 1921 р. в Марганецькому басейні було розпочато видобуток на Городищенському руднику (згодом ім. Комінтерну). Пізніше, у 1923 р., почалось будівництво рудника «Нового Піролюзита», якому в 1924 р. присвоєно ім'я К.Г. Максимова, голови ВРНГ УСРР [6, с. 1]. Отже, в цей період відбувається стрімкий розвиток марганцевої промисловості, що вимагало збільшення кількості робітників. Якщо в 1923 р. на рудниках нараховувалось 866 шахтарів, то в наступному році їх кількість збільшилась до 1326 чол. [15, с. 13]. На роботу прибували з різних регіонів СРСР з сім'ями. Такі родини розміщувалися на квартирах в найближчих поселеннях, у сараях та непристосованих до життя будівлях, без світла та інших комунальних зручностей. Для цих категорій населення треба було організувати придатні квартирні умови [12, с. 2].

Що до діючих житлових будинків, то на руднику ім. Комінтерну вони розділялись на три категорії. Першу «колонію» заселяли привілейовані члени адміністрації. Це були гарно обладнані помешкання з усіма працюючими комунальними послугами. Другу категорію жител було побудовано для службовців та майстрів. Тут також був присутній невеликий відсоток звичайних робітників. Ці будинки були відносно гарно обладнані для життя, діяв водопровід та електрика. Третя група будівель була заселена шахтарями. В цьому випадку умови проживання були значно гірші. Більшості мешканців робітничих «шанхаїв», як і селянам, не були доступні здобутки цивілізації, що вже почали входити в побут городян – центральне опалення,

водопостачання, каналізація [18, с. 342]. Кожний будинок мав одну простору кімнату та три маленькі. Як правило, будівля поділялася на дві квартири, в яких не було найнеобхідніших побутових засобів. Одна з сімей займала велику опочивальню та ще одну малу, а інша родина перебувала лише в одній маленькій, бо остання кімната була прохідна. В одній такій квартирі проживало до 5-6 чоловік. При чому комірчин не було й в одній кімнаті поєднували сховище, кухню та спальню. Також, не працювали комунальні служби. Вбудовані печі не могли повністю отопити житло й робітникам доводилось ставити свої ліжка близько до джерела тепла. Разом з тим мешканці з порушеннями встановлювали димохідні труби, що провокувало пожежі [4, с. 3].

Про складність проживання у приміщеннях для звичайних шахтарів, може слугувати наступний приклад. Близько двохсот чоловіків мешкало у казармі (гуртожитку) на руднику ім. Комінтерну. В будівлі була відсутня сушарка для спецодягу, яка була надзвичайно необхідна шахтарям, які приходили в мокрій роботі після зміни. Не працювало електричне освітлювання, що ускладнювало переміщення по житлу та його використання. Крім того, постачалась питна вода поганої якості, яку термічно не обробляли. Внаслідок чого, були розповсюдженні захворювання шлунково-кишкового тракту [17, с. 2].

Взимку житлове питання ставало ще гострішим майже на всіх підприємствах Південнорудного тресту (ПРТ). Квартир придатних для зимового часу не було. Приміщення, в яких люди проживали влітку, були не придатні для холодної пори року, в зв'язку з відсутністю опалення. Багато

робітників, і кваліфіковані в тому числі, через це залишали роботу [20, с. 2].

Тяжкі побутові умови повинні були покращитися після зведення нових житлових приміщень. Але правління ПРТ не організувало в потрібний час торги для забудовників і будівельний сезон 1925 р. було змарновано [8, с. 2].

Разом з тим, планувалася забудова нових селищ. Губернський відділ Всесоюзної спілки гірників (ВСГ) заявляв, що до осені 1925 р. на руднику ім. Комінтерну буде збудовано 6 казарм, а на Максимівському – 5 [10, с. 2]. Вже в листопаді було побудовано нову «колонію» для робітників, що складалася з 26 будинків [8, с. 2].

Робітниче селище Максимівського рудника почало розширюватися з травня 1925 р.. Восени було закінчено сім одноповерхових і три великих двох-поверхових будинки [2, с. 2].

Незважаючи на те, що УСРР стала головним постачальником паливно-металургійної продукції СРСР, фінансування лікування робітників цієї галузі проводилося на нижчому, навіть у порівнянні із загальносоюзним, рівні. На початку 1920-их років ще не була відновлена мережа амбулаторно-поліклінічних та лікарняних установ, у першу чергу – в Гірничопромисловому районі України, куди входили і нікопольські рудники. В умовах розрухи і відбудови після голоду, вони не постачалися належним чином харчами, медикаментами та білизною [11, с. 131-134].

Так, у лікарні рудника ім. Комінтерну у 1925 р. гостро стояла проблема з організацією постачання. Робітникам часто не готували сніданок, а якщо останній і робився, то із «застарілих» харчів [5, с. 2].

В медичних закладах рудника також не вистачало кваліфікованих спеціалістів. В 1924-1925 рр. набули поширення венеричні захворювання. Але серед трьох лікарів був відсутній потрібний фахівець. Внаслідок нестачі кадрів, новоприбулий венеролог почав працювати на загальній практиці. В той же час хворі зі статевими інфекціями залишались без лікування [19, с. 2].

Через перевантаженість, утримання більшості поліклінік було в незадовільному санітарному стані. Помешкання відрізнялись непристосованістю до обслуговування. Для прикладу можна навести амбулаторію рудника ім. Максимова, де шахтарям і жінкам з дітьми доводилося на вулиці чекати на прийом, бо у будівлі не вистачало місця. Ситуація особливо загострювалась взимку. В березні 1925 р. рудоуправління планувало виділити нове приміщення, але це рішення залишилось на папері [14, с. 2].

У вирішенні питання товаропостачання трудівників Нікопольського району важливу роль відіграло єдине споживче товариство (ЄСП) «Гірник». Влітку 1925 р. воно відкрило на руднику ім. Комінтерну пекарню, де два рази на тиждень вироблявся хліб [1, с. 2]. Також в розпорядження Нікопольського ЄСП входила і їдальня, яку відкрили в тому ж році.

Слід зазначити, що в роботі закладів простежувались ряд недоліків. Часто покупці скаржились на недоброякісну продукцію пекарні. В їдальні, незважаючи на гарне харчування, погано прибирали, а відходи викидали на вулицю. [16, с. 2]. Крім того, в закладі діяли різні ціни за продукти. Члени кооперативу сплачували 25 коп. за обід, а для інших категорій послуги коштували 30 коп. [7, с. 2].

Діяльність кооперативу не обмежувалась лише налагодженням харчування. Правління зуміло охопити постачанням усіх робітників та службовців. Працівники активно користувались лавкою, у якій можна було придбати будь-які побутові речі. Практикувалася видача бон (кредитних документів) на отримання товарів в рахунок заробітної платні [9, с. 4]. Пізніше, у 1925 р., було відкрито ще декілька кіосків з продуктами харчування. Така активна діяльність дозволила успішно конкурувати з приватною торгівлею. Ціни та товари були нижчими за ринкові. Також, «Гірник» з 1 лютого 1924 р. починав видавати робітникам шахт кредити в розмірі місячної заробітної платні, з подальшим погашенням за 2-3 місяці [3, с. 4].

Таким чином, в 1924-1925 рр. для робітників рудників Нікопольського району була характерна житлова криза, яка поступово почала ліквідуватись. Крім того, велика кількість вже діючих будинків не мала комунальних зручностей. В сфері медицини відчувалась нестача лікарів, застарілість обладнання та відсутність відповідних приміщень. Дещо кращою була ситуація з товаропостачанням, так як окрім кооперації, також діяла і приватна торгівля, що задовольняло попит на речі першої необхідності.

Джерела та література:

1. Бон. Открыли пекарню. *Красный горняк*. 1925. № 71. С. 2.
2. Буря. Даешь таких строителей! *Красный горняк*. 1925 № 140. С. 2.
3. Д. Кривой Рог. *Звезда*. 1924. № 469. С. 3.
4. Давыденко. Первая, вторая и третья. *Звезда*. 1924. № 466. С. 3.

5. Дерibas. Больше внимания больным рабочим. *Красный горняк*. 1925. № 6. С. 2.
6. Історія Акціонерного товариства «Марганецький гірничозбагачувальний комбінат», Марганець. URL: <http://mgok.dp.ua/istoriya> (дата звернення 04.03.2021)
7. К. Маленький, но серьезный вопрос. *Красный горняк*. 1925. № 124. С. 2.
8. Крейденко. «Что ты спишь мужичек? Ведь весна на дворе». *Красный горняк*. 1925. № 45. С. 2.
9. Маг. Наш кооператив. *Звезда*. 1924. № 440. С. 4.
10. Максимовец. С ликвидацией жилищного вопроса мы тверже станем на ноги. *Красный горняк*. 1925. № 41. С. 2.
11. Мовчан О.М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. Київ, 2011. 312 с.
12. Мой. Нужда, жилищная нужда. *Красный горняк*. 1925. № 91. С. 2.
13. Недовесов. Наши достижения. *Красный горняк*. 1925. № 112. С. 2.
14. Н-р. Очереди под дождем. *Красный горняк*. 1925. № 117. С. 2.
15. Отчет о деятельности Полномочного Представительства ЦК ВСТ на Украине и в Крыму за 1923 г. X., 1924.
16. Рабкор №81. Большое сделали, а мелочь забывают. *Красный горняк*. 1925. № 133. С. 2.
17. Самойлов. Нет кипяченной воды. *Красный горняк*. 1925. № 54. С. 2.
18. Ткаченко В.І. Санітарний побут українського населення в 20-ті рр. ХХ століття. *Український селянин: збірник наукових праць*. 2008. Вип. 11. С. 341-343.
19. Цов. Не нужно отрывать от своего дела. *Красный горняк*. 1925. № 62. С. 2.
20. Шульгин. На обсуждении рабочих. *Красный горняк*. 1925. № 123. С. 2.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОБУТОВИХ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ КРИВОГО РОГУ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Тривалий час в радянській історіографії питання повсякденного життя населення залишалось поза увагою дослідників. Науковці зосереджувались на вивченні макропроцесів, діяльності уряду та партії щодо покращення матеріально-побутових умов жителів країни. Водночас, люди не мали достатніх засобів до існування: одягу, взуття, білизни, речей першої необхідності. Згадані аспекти залишались невисвітленими. У наш час підходи істориків до цього питання змінилися в контексті звернення до людини, до її повсякдення. Дана стаття підготовлена за матеріалами газети «Червоний гірник», де міститься пласт інформації про побутове життя криворіжців.

Мета – висвітлити матеріально-побутові умови криворіжців у перші повоєнні роки.

Для міського населення України Друга світова війна створила цілий ряд побутових проблем і незручностей. Однією з основних була гостра нестача житлової площі. Люди змушені були жити на кухнях, в ванних кімнатах, у підвалах, сараях і землянках, в установах і організаціях, де вони працювали [5, с. 2].

Повертаючись додому, до Кривого Рогу, демобілізовані воїни, інваліди війни та сім'ї військовослужбовців зіткнулися з окресленою вище проблемою. Закон про демобілізацію старшого за віком особового складу діючої армії

зобов'язував керівників підприємств забезпечити демобілізованих житловою площею, паливом та надавати іншу допомогу [19, с. 1]. Але на місцях існували проблеми з його реалізацією. Так, повернувшись з армії, Ф. Кайда працював викладачем історії в середніх школах № 11 та № 26. Квартиру, в якій він проживав до війни, зайняло Будуправління № 1. Начальник згаданої організації Калініченко спочатку обіцяв виїхати з квартири, а згодом заявив, що вона була зруйнована під час воєнних дій. Жителі шахтоуправління ім. Дзержинського стверджували, що квартира була цілою і будуправління зробило лише незначний ремонт. Проте питання не вирішувалося протягом місяця [12, с. 2]. У віці 73 років вчитель-пенсіонер А. Фурман був змушений потрапляти додому через вікно. Повернувшись з евакуації до своєї квартири, побачив, що в неї вже заселено громадянина Тарантущенко. Тимчасово був змушений проживати разом з ним в одній кімнаті. Та згодом сусід закрив двері і перестав пускати сім'ю пенсіонерів додому. В той же час міські організації численні скарги залишали без розгляду [11, с. 2].

Квартирне питання ускладнювалось нападами кримінальних елементів. У Кривому Розі, як і у багатьох містах України, у повоєнний час зростає злочинність. Внаслідок чого з'являється банда під назвою «Чорна кішка, мовчи!». 20 березня 1945 р. слідством було встановлено, що банда організована слюсарем заводу «Комуніст» В. Бураковим. До її складу входили працівники цього ж заводу П. Приволоцький, В. Куновський, К. Турчин, І. Біденко, О. Підмогильна. Злочинці чинили розбій на віддалених вулицях міста, погрожуючи пістолетом «ГТ» та ножом. Після обкрадання

квартир попереджали потерпілих, роблячи напис на стінах квартир: «Чорна кішка, мовчи!». Не зважаючи на маскування, злочинці були затримані і віддані до суду. Винні були притягнені до кримінальної відповідальності й отримали різні строки позбавлення волі: від 5 до 10 років з конфіскацією майна та 3 роки з поразкою в правах [11, с. 2].

Як писалось у періодичній пресі того часу, працевлаштування демобілізованих та інвалідів війни було першочерговим завданням держави [17, с. 2], але на практиці ситуація мала зовсім інший вигляд. У 1945 році на рудник ім. Кагановича зі шпиталю повернувся інвалід війни Ю. Коробко, який з певних причин не міг влаштуватися на роботу, але йому та його сім'ї треба було виживати. 11 червня 1945 року народний суд 3-ї дільниці Жовтневого району м. Кривий Ріг засуджує Ю. Коробка на 2 роки позбавлення волі за те, що він систематично відвідуючи магазини замість роботи, категорично вимагав від продавців продукти і промтовари без карток. В одному із магазинів Коробко у продавщиці Романової попросив подивитись дитячі чобітки, а потім без талона і грошей взяв їх [16, с. 2].

Не поодинокими були випадки, пов'язані з так званими дезертирами-дезорганізаторами. Це були працівники гірничих професій, що відмовлялися працювати за місцем призначення. Їх засуджували воєнним трибуналом відділу НКВС Дніпропетровської області до тюремного ув'язнення на строк від 2 до 10 років [1, с. 2; 15, с. 2; 17, с. 2]. Гірники залишали роботу з багатьох причин, найперше – через погані побутові умови. Наприклад, у гуртожитку № 4 для молодих гірників кімнати були значно забруднені, у вікнах не вистачало шибок [1, с. 2]. Аналогічна ситуація

простежувалась у гуртожитках № 13 та № 19 шахтоуправління ім. Дзержинського: біля під'їзду купи сміття, які закривали вхід у приміщення, білизна брудна, не вистачало простирадл, на 10-12 осіб припадав лише один рушник. Не в кращому стані були і гуртожитки на шахтоуправлінні ім. Орджонікідзе. На ліжках білизна брудна, хоч вона недавно і замінена. Підлоги прибирались незадовільно. Не вистачало тумбочок та вішалок. За такі житлові умови необхідно було сплачувати завищену ціну – по 42 крб. на місяць [10, с. 2].

Їдальні підприємств працювали вкрай погано. Вони потребували капітальних ремонтів. Робітники скаржилися на антисанітарію, зокрема, відсутність умивальників та рушників [20, с. 2]. В приміщенні їдальні шахтоуправління ім. Жовтневої Революції було холодно, брудно. Обіди готувались неякісні, вагою менше встановлених норм [22, с. 2].

Повсякденне життя міського населення в роки відбудови було складним: спостерігався чималий дефіцит споживчих товарів. В перші повоєнні роки у Кривому Розі діяло 18 промислових артілей, що, як правило, організовувались окремими цехами при заводі «Комуніст», хімзаводі, гранітних кар'єрах, слюсарних та електромеханічних майстернях, й мали виготовляти товари для задоволення нагальних потреб. Так, ливарний цех випускав сковорідки діаметром в 25-30 сантиметрів, вагою 2,800 грам, якими могли користуватися лише фізично сильні чоловіки. Дверні ручки виготовлялись вагою понад кілограм [3, с. 1].

Криворіжці не мали змоги придбати речі першої необхідності: відра, стільці, табуретки, духовки, адже

промислові артілі міста випускали продукцію в малій кількості та поганій якості. За спогадами очевидців, взуття можна було носити лише кілька тижнів, а в іншому випадку – лише пройтись від майстерні до дому [7, с. 2]. Меблі, виготовлені деревообробною майстернею артілі «Комінтерн», що знаходилась на Гданцівці по вул. Урицького, 2 [14, с. 2], теж відзначались низькою якістю: в столах ніжки криві, теслярські роботи виконано неохайно [1, с. 2]. В магазинах міста було важко знайти звичайні столові ложки, чавунний посуд, замазку, гудзики, гребінці та інше – взагалі, все те, що конче потрібне в домашньому побуті, в хатньому господарстві [2, с. 2].

Пояснюючи такий стан речей, керівники підприємств скаржилися на нестачу сировини, неможливість отримання обладнання та відсутність кваліфікованих працівників. Разом з тим, відкривалися і нові цехи при артілях Держинського шахтоуправління з індивідуального пошиття чоловічого та жіночого одягу. Артіль «Промремонт» відкрила 2 цехи для ремонту взуття [9, с. 1]. На шахтоуправлінні «Більшовик» було збудовано і здано в експлуатацію механізований пральний комбінат [4, с. 2].

По вулиці Карла Маркса, 27 Художньо-живописний цех артілі «Поліграфгалпром» приймав замовлення від всіх організацій на виготовлення вивісок на склі та вовні, прапорів, плакатів, гасел, займався переливкою дзеркал [21, с. 2]. Криворізький міськтос (товариство сліпих), що знаходився по Українському провулку, 6, приймав замовлення від населення і організацій на виробу всіх асортиментів мотузок, шлей, посторонок, пазів, мішковини, полотна, доріжок із сировини замовників [8, с. 2].

Криворізький відділ «Книгокультторгу», де жителі міста передплачували видання, знаходився по вулиці Жовтневій, 4 [6, с. 2].

Отже, перші повоєнні роки в Кривому Розі характеризувалися значними ускладненнями соціально-економічного розвитку. Життєвий рівень містян залишався дуже низьким. Вочевидь у радянської влади завдання поліпшення добробуту населення відкладалось на потім. Партійне керівництво використовувало різні засоби тиску на населення, примушуючи змиритися з матеріальними злиднями під гаслами відбудови економіки. Традиційним для радянського режиму було і нехтування випуском товарів першої необхідності.

Джерела та література:

1. VI сесія Міськради депутатів трудящих. *Червоний гірник*. 1945. № 111. С. 2.
2. Більше товарів широкого вжитку. *Червоний гірник*. 1945. № 134. С. 2.
3. Збільшувати випуск товарів ширвжитку. *Червоний гірник*. 1945. № 112. С. 1.
4. Ісайкіна М. Механізований пральний комбінат. *Червоний гірник*. 1945. № 127. С. 2.
5. Ісайкіна О. Побут міського населення України в повоєнний період (1945-1955 рр.). URL: <http://history.org.ua/liberua/978-966-2464-02-3/63.pdf> (дата звернення: 29.03.2021 р.)
6. Криворізький відділ «Книгокультторгу». *Червоний гірник*. 1945. № 123. С. 2.
7. Криворізький легпромкомбінат. Об'ява. *Червоний гірник*. 1945. № 58. С. 2.
8. Криворізький міськтос. *Червоний гірник*. 1945. № 135. С. 2.

9. Ланіна О. Відкриємо нові цехи. *Червоний гірник*. 1945. № 122. С. 1.
10. Ланіна О. Факти звинувачують. *Червоний гірник*. 1945. № 69. С. 2.
11. Листи до редакції. *Червоний гірник*. 1945. № 94. С. 2.
12. Михась П. Бюрократ в ролі начальника будуправління. *Червоний гірник*. 1945. № 124. С. 2.
13. Невєрова О. Не виправляють недоліків. *Червоний гірник*. 1945. № 117. 20.10. С. 2.
14. Об'ява про роботу деревообробної артілі ім. Комінтерну. *Червоний гірник*. 1945. № 124. С. 2.
15. Опарій Т. Суд над дезертиром. *Червоний гірник*. 1945. № 115. С. 2.
16. Петрова Т. Хулігани покарані по заслугі. *Червоний гірник*. 1946. № 87. С. 2.
17. Пироженко М. На хвилях самопливу. *Червоний гірник*. 1945. № 112. С. 2.
18. Судова хроніка. *Червоний гірник*. 1945. № 134. С. 2.
19. Трудове влаштування демобілізованих та інвалідів Вітчизняної війни. *Червоний гірник*. 1945. № 116. С. 1.
20. Харитонов В. Поліпшувати харчування трудящих. *Червоний гірник*. 1945. № 117. С. 2.
21. Художньо-живописний цех. *Червоний гірник*. 1945. № 120-121. С. 2.
22. Щелкунова А. Дві їдальні. *Червоний гірник*. 1945. № 8. С. 2.

Стеблина І. О.,
старший науковий співробітник;
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР
Ігнатова Р. Д.,
пенсіонерка

КРИВОРІЗЬКІ ЖІНКИ-ШОФЕРИ

Тема про криворізьких жінок – водіїв автомобілів різних типів та інших транспортних засобів (наприклад, паровозів [1] тощо) є цікавою та важливою як в плані біографічному, так і як складова історії місцевих підприємств, але ще маловідомою, недостатньо висвітленою науковцями та краєзнавцями, і тому – актуальною, й потребує додаткової роботи в архівах.

У фондах Криворізького історико-краєзнавчого музею зберігаються рукописні «Спогади» Ріти Дем'янівни Ігнатової, пенсіонерки, колишнього інженера-конструктора заводу «Комуніст». Два розділи з них вже були опубліковані в збірниках «Війна в пам'яті поколінь» [4, с. 179-184], «Кривий Ріг: лихоліття 1941-1945 рр.» [3, с. 397-399], «Криворіжжя: погляд у минуле» [5, с. 82-86].

Третя частина спогадів, а саме – про жінок-водіїв, надійшла в липні 2020 року. Під час чергової зустрічі Ріта Дем'янівна поцікавилась музейними новинами. У відповідь було сказано, що проводиться термінова робота з пошуку і підготовки матеріалів про криворізьких жінок-шоферів, жінок-машиністів для виставки «Жінка і авто» в технічному музеї «Машини часу» в м. Дніпро, а інформації бракувало.

Ріта Дем'янівна розповіла, що в молоді роки теж працювала шофером, а через день, 29 липня, написала, як це було, і передала рукопис і три фотографії. Співробітники

Криворізького музею переслали надруковані спогади і світлини у м. Дніпро. Дві з них і значно скорочений текст були вставлені в афішу тематичної виставки «Жінка і авто», а також розміщені на стенді. Виставка користувалась популярністю. Інформація про неї широко висвітлювалась у соціальних мережах.

З метою розширення джерельної бази з історії криворізьких автотранспортних контор №15, №4 та деяких інших, розкриття теми гендерної політики у 60-х роках ХХ століття на прикладах життєвих ситуацій конкретних робітників і з дозволу автора спогадів представляємо краєзнавчо-біографічний матеріал повністю.

«Народилась я 29 червня 1941 року в селищі Чудово Ленінградської області. У 1958 році закінчила 10 класів СШ №25 у м. Кривий Ріг. У тому ж році (а може, трохи раніше) вийшов указ чи постанова про те, що у вузи за конкурсом приймають 80 % тих, хто не менше двох років пропрацював на виробництві, а 20 % – випускників (у тому числі й медалістів без іспитів).

У вуз я не пройшла за конкурсом. Постало питання про роботу. Я хотіла йти на курси кранівників. Мама була категорично проти. Тоді тато сказав: «А може, ти в автошколу підеш?». Я спитала: «А дівчат приймають?». Питання було вирішено.

У вересні та жовтні мої документи в автошколу не взяли, тому що не вистачало 10 місяців до 18 років, а в листопаді прийняли.

25 березня 1959 року я отримала посвідчення водія-професіонала. Зараз, після обміну на сучасні права, у мене посвідчення водія категорії В і С.

Другого квітня 1959 року я вийшла на роботу в АТК-15 (автотранспортна контора) в автоколону №3. АТК-15 знаходилась біля КМЗ (Криворізького металургійного заводу). В цій автобазі було 6 автоколон: №1 (не знаю, які там були машини); №2 – ЗІСи і ЗІЛи; №3 – самоскиди ГАЗ-93; №4 – бортові машини; №5 – МАЗи та інші дизельні самоскиди; №6 – знаходилась на Карачунах. У кожній автоколоні було близько 100 машин.

Дали мені старенький самоскид, яких була більшість. Пам'ятаю його номер: ФЩ 09-19. Потім невдовзі номери змінили по всій країні, і номер моєї машини став ХЯ 06-37.

Р. Мельниченко (Ігнатова) за кермом самоскиду.

Не можу сказати, що я засмучувалась, коли траплялась поломка. Адже машина не нова! Але я її любила. Машину ремонтували механіки з обов'язковою участю шофера.

Наші машини працювали на будовах КМЗ і ГЗК (гірничо-збагачувальних комбінатів). Їздити доводилось по всьому місту й за його межі. Пам'ятаю, три машини поїхали в кар'єр за піском у район села Широке Криворізького району. Спуск був крутий, вузькою дорогою, з одного боку – стіна кар'єру, з іншого – обрив. Дві машини з піском виїхали

без особливих труднощів на другій швидкості, а моя – й на першій не тягне! Мені порадили спробувати виїхати на задній швидкості. Вийшло! Задня швидкість виручала мене неодноразово.

У нашій автоколоні були найменші машини, хоча й самоскиди, тому сюди приймали і жінок. В інших автоколонах жінок не було. А тут нас було четверо. Найстарша – тьотя Дуся (років 50 їй було), Мазур Оля (до 40 років), Шемелева Майя (22 роки, вже 4 роки тут працювала); ну і я – тоді Мельниченко Ріта, 18 років.

У 1960 році бригада, в якій я працювала, стала бригадою комуністичної праці. Наших комсомольців послали на зліт. Здається, це був перший, і, наскільки я знаю, єдиний зліт комсомольців-виробничників. Перший день зльоту був урочистий, другий – робота на комсомольській будові шахти (зараз не пам'ятаю, чи то на руднику «Жовтень», чи на руднику ім. Фрунзе), третій день – підведення підсумків роботи на будівництві. Пам'ятаю, всі були зморені після вчорашньої роботи. День пройшов мляво. Навіть танці не розвеселили.

Тепло і з вдячністю згадую наш колектив. Коли я тільки прийшла на роботу, один шофер сказав: «Якщо на лінії тобі раптом знадобиться допомога, то зупиняй будь-яку машину зі знаком «15» (номер нашої АТК) на лобовому склі – завжди допоможуть». І довелось мені цим тричі скористатись. А взимку, бувало, приходжу на роботу, а машина вже заведена – мотор прогрівається. У ті роки, коли не знали про Тосол (антифриз), кожного дня після зміни зливали воду з радіатора, щоб вночі не замерзла, а вранці приносили і

заливали гарячу, з труднощами заводили мотор за допомогою заводної ручки, або навіть з буксиру.

У 1960 році я поступила в Криворізький гірничорудний інститут на вечірнє відділення. Ще рік працювала шофером. Звичайно, було нелегко. У 1961 році звільнилась і пішла працювати в проектний інститут «Металургавтоматика» техніком-конструктором. На пенсію вийшла з посади інженера-конструктора I категорії після 30 років (1964-1994) роботи на заводі гірничого машинобудування «Комуніст». Зараз мені 79 років, і я вже не Мельниченко Ріта, а Ігнатова Ріта Дем'янівна. Була одружена. Маю дочку та двох онуків.

Далі розповім про інших жінок-шоферів.

Світлана Дем'янівна Жарикова (Мельниченко), моя рідна молодша сестра, народилась у грудні 1942 року. Після закінчення школи працювала в АТК-15 м. Кривого Рогу. Спочатку – мастильником, потім, за направленням від роботи, поступила в автошколу. Вдень училась, а ввечері працювала у другу зміну. Отримала права, їздила на бортовій машині в автоколоні №4. Світлана була першою та єдиною жінкою в тій автоколоні на той час. Пропрацювала шофером 2,5 роки. Поступила в інститут, стала геологом. Зараз їй 77 років. Має сина і доньку, двох онуків і правнучку.

Майя Григорівна Шемелева (Біла) довгий час працювала шофером в АТК-15, спеціальність не міняла. Тричі обиралась депутатом Криворізької міської ради. Була одружена, мала сина та онука. Померла на початку 2000-х років.

Ще одна криворізька жінка-шофер – Віра Олейник. Ми були сусідами з 1946 року. Їх квартира була в підвальному приміщенні по вул. Жовтневій, 18. У Віри було двоє дітей:

дочка Ніна, син Анатолій. Чоловік загинув під час Другої світової війни. Віра працювала на заправці в одній з автобаз Кривого Рогу. Була малограмотною, як багато людей її покоління у ті роки. Шофери навчили її водити машину, і вона стала працювати водієм. Так доробила до пенсії. Дочка її стала медсестрою, а син – шофером. Зараз тьоті Вірі було б більше 100 років» [2, с. 19-22].

Ознайомившись з наведеними спогадами, можна зробити висновок, що на початку 1960-х років чимало криворізьких жінок і дівчат з різних життєвих причин, а головне – через різке зменшення кількості чоловіків у результаті війни, були змушені займатися «чоловічою» роботою – водити вантажні машини в місцевих АТП. Деякі працювали шоферами недовго, а інші – багато років. Нелегка праця на дорогах і тогочасних будовах Кривого Рогу вимагала фізичної та моральної сили, витримки і взаємодії. Водії-чоловіки допомагали своїм колежанкам у складних виробничих ситуаціях, що добре показано в розповіді Р.Д. Ігнатової.

Джерела та література:

1. Доблестные труженицы горняцкого края. *Звезда-4*. 1999. №10. С. 3.
2. Ігнатова Р.І. Спогади. Рукопис. КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КДФ-21403. Арк. 19-22.
3. Кривий Ріг у березні-травні 1945 року (фрагмент спогадів Р. Ігнатової). *Кривий Ріг: ліхоліття 1941-1945 рр.* . Кривий Ріг, 2015. 522 с.
4. Стеблина І.О. Кривий Ріг у березні-травні 1945 року. *Війна в пам'яті поколінь* (матер. міжрегіон. наук. конф., жовтень 2013 р., м. Кр. Ріг). Вип. III. Кривий Ріг: ФО-П Чернявський Д.О., 2013. 272 с.
5. Стеблина І.О. Невідомі подвиги наших земляків (спогади про окупаційне життя Кривого Рогу). *Криворіжжя: погляд у минуле...: Матер. V істор.-краєзн.чит. (Кривий Ріг, 18 квітня 2019 р.) / [Ред.кол. : Н.А. Печеніна (голова); А.В. Тарасов; Р.П. Шляхтич; В.А. Фінічева (упорядник)].* Кривий Ріг, 2019. Т. 1. С. 82-86.

МУЗЕЙ ВОЇНІВ-ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТІВ ЦЕНТРАЛЬНО-МІСЬКОГО РАЙОНУ: ВІД ІДЕЇ ДО ВІДКРИТТЯ (1988-1992)

Увічнення пам'яті тих, хто віддав своє життя за Батьківщину, виконуючи свій громадянський обов'язок і підкоряючись військовій присязі – це той борг, який ми платимо нашим захисникам. Сьогодні, коли уже сьомий рік на Сході України йде війна, ми повинні знати і пам'ятати своїх героїв і, використовуючи досвід по створенню музею воїнів-«афганців», робити усе, щоб наші герої не відчували себе непотрібними країні, як це відбулось з учасниками радянсько-афганської війни.

Мета: висвітлити окремі етапи становлення об'єднань ветеранів Афганістану в Україні на прикладі Криворіжжя та дослідити історію створення нині діючого музею воїнів-інтернаціоналістів Міжрегіонального центру професійної перепідготовки звільнених у запас військовослужбовців.

З 25 грудня 1979 року до 15 лютого 1989 року армійські угруповання Радянського Союзу були, по суті, втягнуті у громадянську війну між урядовими військами Демократичної Республіки Афганістан (ДРА) і повстанською опозицією (моджахеди, або «душмани»), якій надавали підтримку фахівці США, пакистанські спецслужби і ряд європейських країн – членів НАТО [15, с. 2-5]. Кожна зі сторін боролася за повний контроль над територією Афганістану. Лише 14 квітня 1988 року міністрами закордонних справ Афганістану і Пакистану були підписані Женевські домовленості про політичне врегулювання

становища навколо ситуації у ДРА, відповідно до яких Радянський Союз зобов'язався вивести свої війська у дев'ятимісячний термін [17, с. 102].

«Неоголошена», «прихована», «помилкова», «незрозуміла», та як би її не називали, але факт залишається фактом, це – довготривала і великомасштабна війна без переможців, яка мала сумну статистику. За майже 10 років серед контингенту радянських військовослужбовців у ній взяли участь 160 375 українців, 3280 із них загинули, померли від ран та хвороб, у тому числі 80 вважаються зниклими безвісти або такими, хто потрапив у полон і не повернувся. Поранення отримали більше 8000 українців, із них 3560 стали інвалідами [17, с. 215].

Щороку, 15 лютого, в Україні відзначають роковини завершення афганської війни. Ця дата, згідно Указу Президента від 11 лютого 2004 року №180, є Днем вшанування учасників бойових дій на території інших держав [13].

25 червня 1990 року понад 135 тисяч українців – ветеранів афганської війни – офіційно об'єднались у Спілку воїнів-інтернаціоналістів (СВІУ), затвердивши статут, відповідно до Постанови №256 Ради Міністрів України. 24 жовтня 1991 року організація отримала назву Українська спілка ветеранів Афганістану (УСВА). Основними і пріоритетними напрямками діяльності визначено: увічнення пам'яті полеглих у боях, контроль за соціальним захистом молодих ветеранів та сімей загиблих, військово-патріотичне виховання юнацтва, його фізичне загартування [17, с. 290].

Слід підкреслити, що на початку 1980-х років, до завершення війни, в містах, селах, учбових закладах, на

підприємствах, де з'являлися 2-3 воїна-«афганця», починали виникати неофіційні організації. Їх визнання як громадських структур розпочалося у другій половині 1980-х років. З 1986 року першими, хто пройшов державну реєстрацію, стали міські спілки воїнів-інтернаціоналістів Чернігова та Черкас, рада на підприємствах Павлограда (Дніпропетровська обл.), Полтавське обласне об'єднання. Станом на середину 1989 року в Україні діяло понад 200 об'єднань воїнів-інтернаціоналістів [1]. В Кривому Розі, за підтримки міськкому комсомолу, з 1989 року вже активно діяли ради «афганців» у кожному районі [11, с. 2]. Вони працювали, головним чином, над реалізацією програми поліпшення умов життя 2209 ветеранів, допомоги 57 інвалідам [9, с. 2] і родинам 53 загиблих [7, с. 423].

Важливими і першочерговими були і залишаються заходи щодо увічнення пам'яті полеглих у боях. Іменами «афганців» названо вулиці міста (на 2021 рік – 11) [15, с. 18]. Першим у топоніміці Кривого Рогу засвідчено ім'я сержанта Андрія Рзянкіна (колишня вулиця Пінська Покровського району) [14]. Крім того, встановлено меморіальні дошки на будинках, де мешкали чи навчались герої [8, с. 1]. Сьогодні у кожному районі є скульптурні композиції, знаки або алеї пам'яті, де проходять урочисті мітинги, концерти, фестивалі, відкрито меморіальні музеї, де організують екскурсії, години мужності, зустрічі з воїнами-інтернаціоналістами. Також запровадженні спортивні змагання, присвячені «афганцям», що загинули. Наприклад, традиційний щорічний республіканський турнір з волейболу імені Олега Купріянца у житломасиві Інгулець [4, с. 1]. У вересні 1987 року члени клубу любителів бігу «Сатурн» та група воїнів-

інтернаціоналістів провели забіг пам'яті Дмитра Сушка. З тих пір він також став традиційним в Центрально-Міському районі. Цій події присвячений спеціальний латунний жетон [3, с. 33].

Найбільш детальні і змістовні уявлення про події афганської війни, відображення фронтового життєпису криворіжців – учасників конфлікту в ДРА, дають саме музейні експозиції, з комплексом архівних, речових, образотворчих та фотоматеріалів, які мають біографічну, краєзнавчу, історичну цінність. Саме тому об'єктами нашого дослідження ми обрали Музей воїнів-інтернаціоналістів Центрально-Міського району, та, окремо, – художній панорамний жанрово-сюжетний розпис, який змальовує події афганської війни і участь в ній героїв-криворіжців.

Історію створення одного з перших у місті музеїв воїнів-інтернаціоналістів: від ідеї до відкриття, стало можливим відтворити, на основі аналізу статей, опублікованих на шпальтах газети «Червоний гірник».

Олег Тубченко – воїн-«афганець», який служив у складі повітрянодесантних військ і за участь у бойових операціях нагороджений медаллю «За відвагу», звернувся до керівництва СПТУ №59 Центрально-Міського району з проханням організувати музей пам'яті про події афганської війни [3, с. 27]. Директор Володимир Балакін та його заступник Сергій Моськін підтримали дану ідею, і у грудні 1988 року на загальних зборах прийняли рішення про будівництво на базі закладу музею воїнів-інтернаціоналістів [6, с. 4]. Цю ініціативу схвалили також районна рада «афганців» і райком комсомолу. У січні 1989 року

оргкомітет оголосив конкурс на кращий проєкт оформлення. Кошти акумулювались з добровільних внесків громадян і переказів установ [11, с. 2]. У квітні замовлено необхідну проєктну документацію. Райком комсомолу звернувся за допомогою до 50 підприємств району, проте відгукнулись одиниці. Щоб зібрати потрібну суму, навіть проводили добродійні ярмарки та концерти. Та далі справа зупинилась через нестачу грошей [6, с. 4]

В 1990 році, у відповідь на листи громадськості, у газеті «Червоний гірник» було надруковано статтю з повідомленнями про стан справ щодо організації музею від Костянтина Костенка, першого секретаря РК, та Сергія Василенка, другого секретаря РК ЛКСМУ, які очолили ініціативну групу. Вони розповіли, що 10 тисяч карбованців уже зібрано.

За втілення проєкту взялась трудова бригада Володимира Романенка молодіжного госпрозрахункового центру «Динаміка» [10, с. 6]. Тим часом учні профтехучилища збирали необхідні матеріали: фото, документи, листи, газетні статті, спогади, особисті речі воїнів – випускників СПТУ №59 та призовників Центрально-Міського військового комісаріату. Фотоекспозицію оформлював Борис Художніков [3, с. 27].

Ескізами та виконанням художнього розпису займалися вже відомі на той час портретисти, рідні брати – Сергій та Роман Агеєнки, які працювали у МГЦ «Динаміка».

Процес і поетапність створення образотворчого фризу був складним і тривав понад 5 місяців. Автори застосовували різні техніки чорно-білої, сепійної, кольорової графіки гуашшю, акрилом, розписуючи вручну і аерографом. Як це

було – ми дізналися, поспілкувавшись з митцями. Головна композиційно-сюжетна ідея розпису-панорами – відображення подій Афганської війни, проілюстрованих сценами подвигів воїнів-«афганців», наших земляків, які віддали власне життя в кровопролитних боях, виконуючи свій обов'язок, як того вимагала військова присяга. Для того, щоб історично достовірно передати фрагменти героїчних звітяг і хронологічно правильно вистроїти сюжетний ряд, художники детально вивчали фото і архівні матеріали, газетні і журнальні публікації, переглядали фільми та кінохроніку. «Нам важливо було точно відобразити бойову техніку і зброю, амуніцію і форму афганців та душманів, відтворити природні особливості краєвидів і ландшафтів афганської землі, а головне, показати портретну схожість героїв, адже це були конкретні люди, до речі, наші однолітки» – пояснив Роман Агєєнко.

Дмитро Сушко і Олександр Вєхтєв – саме їх образи та бойові подвиги, на жаль, останні в їхньому короткому житті, лягли в основу загальної задумки графічного фризу.

Сержант, командир відділення Дмитро Сушко (13.07.1965 р. н.) нагороджений медаллю «За відвагу» та орденом «Червоної зірки» (посмертно) [12, с. 59]. 30 липня 1985 року його життя забрав бій з душманами в провінції Логар. Два соратника-розвідника – криворожанин Дмитро Сушко і чернігівчанин Віктор Міщенко – прийняли на себе вогонь двохсот автоматів, даючи можливість десантникам підготуватись і вдарити душманам у фланг. Обидва загинули, щоб зберегти життя своїх товаришів [2, с. 4].

Лейтенант Олександр Вєхтєв (24.05.1957 р. н.) посмертно удостоєний ордена Червоної Зірки [12, с. 18]. 3 10 січня

1981 року командував мотострілецьким взводом. 28 жовтня 1981 року через провінцію Кандагар рухалась колона артилерійського дивізіону. Він змінював місце дислокації. Та спрацювала моджахедська розвідка. Ворожі загони раптово опинились в центрі міста. Артилеристи запросили допомогу у мотострільців О. Вехтева. Бої тривали близько 10 годин. «Духів» розбили. Вже стихли постріли, та раптово роздалася автоматна черга, від якої і загинув молодий лейтенант.

«Я знав їх особисто, ми ходили до однієї школи (КЗШ №22), разом грали у футбол, проводили дискотеки – надзвичайно позитивні, добрі і чуйні хлопці» – пригадував Сергій Агеєнко.

Власний досвід художника дав можливість окреслити візуальний ряд необхідними чуттєво-емоційними ознаками. Під час строкової служби в Туркестанському воєнному окрузі, в 1983-1985 роках, Сергій Агеєнко пройшов курси підготовки санінструкторів для служби в Афганістані, працював у шпиталі на кордоні з ДРА, але в бойових операціях участі не брав, проте багато спілкувався з солдатами, мирними жителями і ще тоді всім серцем відчув атмосферу воєнних лихоліть, світосприйняття і характерну інаковірність жителів Афганістану. Що пізніше і передав, виконуючи розпис.

«Розбита бойова техніка, дим та полум'я, біль і страх в очах маленьких дітей, сльози матерів, які отримали «похоронки», «чорний тюльпан» з цинковими трунами на борту, суворі погляди молодих хлопців, які вперше побачили смерть товаришів – все це суцільною монохромною стрічкою, наче хроніка чорно-білого кінофільму, оживає в уяві споглядача. І як фінальний кольоровий акорд – сцена

переправи солдат та військової техніки через р. Пяндж... А це значить – кінець війни, довгоочікувана зустріч з рідними, повернення до коханої дівчини, нестримний крик душі: «Я живий і скоро повернуся додому!»... Саме так ми й хотіли, щоб наш творчий проєкт сприймали інші» – розповіли автори.

Окрім панорами, художниками було створено макет пам'ятної стели з прізвищами загиблих воїнів-«афганців» Центрально-Міського району і муляжі нагород. «Ми не мали на меті заробити значну суму, працювали на особистому ентузіазмі, розуміючи, що робимо корисну, почесну, відповідальну справу задля світлої пам'яті друзів-героїв, для їх батьків і для наступного покоління» – доповнили свою розповідь митці.

9 травня 1992 року вийшла друком стаття, в якій криворіжців запрошують до нещодавно відкритого музею: «...Радимо всім, кому небайдужа наша недавня історія, відвідати новий музей і душею торкнутися пам'яті наших синів, які не повернулися з Афганістану...» [16, с. 1].

Музей діє і сьогодні, по вулиці Ушакова, 4, у Міжрегіональному центрі професійної перепідготовки звільнених у запас військовослужбовців (з 1979 року – технічне училище № 13, з 1984 – СПТУ № 59, з 1997 – МЦППВ) [5].

Отже, не зважаючи на те, що Афганська війна відбувалася за межами СРСР і її учасниками став порівняно невеликий відсоток військовослужбовців Радянської Армії – ця «непотрібна» війна, що закінчилася 32 роки тому, залишила помітний слід в історії СРСР та України.

На Криворіжжі існують десятки меморіальних дощок, присвячених героям-«афганцям», пам'ятники, вулиці, названі їх іменами, у багатьох шкільних та відомчих музеях зберігаються речі воїнів-інтернаціоналістів. І розповідь про створення музею та художнього розпису, що існує і сьогодні – свідоцтво пам'яті жителів міста про тих, хто воював, виконуючи присягу, дану Батьківщині та загинув, не зрадивши воїнській честі та обов'язку.

Джерела та література:

1. Аблазов В.І. українська спілка ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів). Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Кн. 2 / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2019. 842 с.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=ukrajinska_spilka_veteraniv_afganistanu_vojiniv_internatsionalistiv_usva (останній перегляд: 27.03.2021)
2. Бухтияров В., Козак В. Останній бій. *Червоний гірник*. 1986. № 42 (1 березня). С. 4.
3. Бухтияров В. Ф. Шурави. Библиотека альманаха «Саксагань». Кривой Рог. 1999. 148 с.
4. Іванцова О. Турнір пам'яті воїна. *Червоний гірник*. 1990. №19 (30 січня). С. 2.
5. Інформаційний сайт міжрегіонального центру.
URL: <http://www.mcprv.ho.ua/doks/history.htm> (дата останнього звернення: 24.03.2021).
6. Канюк Ф. Коли ж відкривається музей «афганців»? *Червоний гірник*. 1989. № 191 (4 жовтня). С. 4.
7. Книга пам'яті. 1979-1989 / [ред. кол.: В. В. Корабельников, Н. Н. Костечко, Д. М. Герасимов.]. М., 2007. Т.7. Республіка Україна. С. 423.

8. Кухар О. Рік після Афгану. *Червоний гірник*. 1990. № 29 (14 лютого). С. 2.
9. Лебідь Л. Після Афгану. *Червоний гірник*. 1990. № 31 (17 лютого). С.2.
10. Маратова Т. Музей прихованої війни. *Червоний гірник*. 1990. № 20 (20 січня). С. 6.
11. Музей воїнів-інтернаціоналістів. *Червоний гірник*. 1989. № 50 (14 березня). С. 2.
12. Поименная книга памяти. Криворожская городская организация Украинского Союза Ветеранов Афганистана. Дионат. Кривой Рог, 2018. 71 с.
13. Про День вшанування учасників бойових дій на території інших держав. Указ Президента від 11 лютого 2004 року №180. *Урядовий кур'єр*. 2004. 14 лютого.
14. Решение Криворожского городского совета народных депутатов от 24.02.1987 г. № 63 «Об увековечении памяти воинов-криворожан, погибших при выполнении интернационального долга в Демократической республике Афганистан.
15. Скребньова Т. Г., Болобан О. А. Афганістан – біль в моїй душі. Кривий Ріг, 2019. 23 с.
16. Червоні тюльпани Афганістану. *Червоний гірник*. 1992. №57 (9 травня). С. 1.
17. Червонопиский С. В., Костыря А. А., Сироштан В. Г. Военно-политическая спецоперация СССР в Афганистане (25 декабря 1979 – 15 февраля 1989 гг.): Словарь-справочник. К.: Межрегиональный издательский центр «Мединформ», 2008. 452 с.

Петренко В.В.,

*главный редактор альманаха «Коллекционер Кривбасса»,
руководитель историко-краеведческого клуба «Криворожский
хронограф», пресс-секретарь ОО «Криворожская городская
организация ветеранов пограничных войск»*

ИСТОРИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ «КРИВОРОЖСКАЯ ГОРОДСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ВETERANOV ПОГРАНИЧНЫХ ВОЙСК»

Среди многообразия общественных организаций Кривого Рога есть такая, на которую равняются общественные организации ветеранов пограничных войск всей Украины. Ее представители – пограничники разных лет, участники боевых действий в Афганистане и на востоке нашей страны (АТО и ООС). Она поддерживает дружеские связи с подобными организациями Днепра, Запорожья, Синельниково, Павлограда, Никополя и других городов. Эта организация существует уже 14 лет.

Целью данной публикации является рассказ об истории создания Криворожской городской организации ветеранов пограничных войск и основных направлениях ее деятельности.

Общественная организация «Криворожская городская организация ветеранов пограничных войск» была основана 28 мая 2007 года и действует на территории Кривого Рога в соответствии с Конституцией Украины и действующего законодательства Украины, Устава организации. Создана при содействии Украинского Союза Ветеранов Афганистана г. Кривой Рог [1].

Основатели организации: ветеран пограничных войск подполковник Александр Васильевич Великодный, военно-

служащий пограничных войск, участник боевых действий в Афганистане Валерий Витальевич Тесленко, жена ветерана пограничных войск Галина Федоровна Писаренко.

Председателем в 2007 году был избран А.В. Великодный. Членами организации стали 5 человек: 3 офицера и 2 военно-служащих пограничных войск.

02 августа 2007 г. общественная организация «Криворожская городская организация ветеранов пограничных войск» занесена в государственный единый реестр, таким образом она приобрела статус юридического лица. Организация имеет круглую печать с собственным названием, штампы, бланки, а также символику, образцы которой утверждены правлением и зарегистрированы в порядке, установленном законодательством Украины.

С 2012 года всем, кто присоединяется к организации, выдается удостоверение и знак утвержденного образца.

Целями организации являются:

- консолидация и координация сил ветеранов пограничных войск;
- моральная и материальная помощь членам организации, в первую очередь инвалидам и семьям погибших;
- патриотическое воспитание молодёжи;
- создание музея посвященном советским и украинским пограничникам;
- сохранение памяти о героическом прошлом пограничников.

Ветеранская организация города в вопросах военно-патриотического воспитания молодёжи тесно взаимодействует со школами и другими учебными

заведениями города, с библиотеками, предприятиями и организациями, имеет поддержку со стороны руководства городского совета.

За 14 лет организация прошла большой путь. В разные годы у руководства ОО «КГОВПВ» стояли: Деревянко Н.Н., Крикуненко Ю.П., Кундык А.А., Гуров В.Н.

С 2019 года действующий председатель организации Криштоп А. П..

По данным на 1 апреля 2021 года в организации насчитывается 93 члена: 11 офицеров, 12 прапорщиков, сержанты, старшины, рядовые, которые служили в пограничных войсках.

Организация гордится своими ветеранами: Андреевым Виктором Степановичем, Деревянко Николаем Николаевичем, Квиткиным Иваном Марковичем, Кундыком Александром Алексеевичем, Сулимановым Романом Александровичем и др.

Криворожские пограничники представители ОО «КГОВПВ» ежегодно участвуют в городских и районных мероприятиях, возлагают цветы у монумента «Победа» и Стеллы Героев, памятника воинам АТО. Проводят встречи с подрастающим поколением, и жителями города по случаю освобождения Кривого Рога в феврале 1944 года от немецко-фашистских захватчиков. Информацию об этих мероприятиях можно найти на сайте «Криворожский пограничник» [2].

Мы были первыми в Украине, кто установил памятный знак пограничникам, защищавшим границы СССР и суверенной Украины. Торжественная церемония открытия памятного знака «Прикордонник – Криворіжжя» состоялась

25 мая 2013 года в парке «Юбилейный» Долгинцевского района. Нашему примеру последовали другие общественные организации ветеранов пограничных войск [3].

Члены организации стали инициаторами создания мемориальной доски в знак памяти своего земляка, старшего сержанта Андрея Николаевича Рзянкина (1964 - 1985) – воина-афганца, на счету которого 18 боевых операций. Он обезвредил 150 мин. Андрей Рзянкин был смертельно ранен, прикрыв от пуль своим телом командира. Памятная доска была установлена на стене дома № 30 по улице Кремлевской (сейчас ул. Сичеславская) и торжественно открыта 26 мая 2012 года [4].

17 февраля 2016 года была открыта обновленная силами организации мемориальная доска на стене Криворожской общеобразовательной школы № 34, где учился А. Н. Рзянкин [5].

23 представителя ОО «КГОВПВ» участвовали в военном конфликте в Афганистане. Ежегодно криворожские пограничники встречаются с учениками школ с целью патриотического воспитания молодёжи, рассказывая им правду о той страшной войне. Они знакомят ребят с основными событиями боевой деятельности ПВ КГБ СССР в Афганистане, с задачами, поставленными перед пограничниками и рассказывают про случаи уничтожения бандформирований, терроризировавших местное мирное население, объясняют тактику действий незаконных вооружённых формирований в зоне ответственности подразделений пограничных войск. А также знакомят ребят с тем, что необходимо знать и делать будущим защитникам Украины.

117 пограничников, воевавших в Афганистане, родом из Кривого Рога. Восемь из них – погибли. Организация помнит и оказывает моральную и материальную поддержку матерям погибших товарищей, ухаживает за могилами погибших [6].

Члены организации – воины-афганцы и участники АТО: Бранов Ю. А., Гребинь Г. Ю., Козык А. В., Криштоп А. П., Куковицкий А. Н., Пономарев А. П. и другие, которые с честью выполнили свой воинский долг, награждены знаком «За заслуги перед містом» III степени. В нелегких испытаниях Афганистана и АТО пограничники проявили лучшие человеческие качества: мужество, героизм, самоотверженность, взаимовыручку и беззаветное служение Родине.

08 августа 2015 г. была организована поездка (с возложением венка от организации) в село Легедзино Черкасской области, где установлен памятник героям – пограничникам и служебным собакам. На этом месте в конце июля 1941 года бойцы погранотряда численностью 500 человек и 150 служебных собак вступили в неравный бой с фашисткой бригадой «Лейбштандарт Адольф Гитлер», прикрывая отход наших войск [7].

23 апреля 2016 г. была осуществлена поездка в Запорожскую область, в село Алексеевку Куйбышевского района на родину легендарного пограничника, полковника Никиты Федоровича Карацупы (1910-1994) – Героя Советского Союза. За 20 лет службы на границе он участвовал в 120 столкновениях с врагами, задержал живыми 338 нарушителей границы, уничтожил 129 шпионов и диверсантов, не пожелавших сдаться.

02.10.2017 г. осуществлена поездка в город Синельниково, с посещением музея, возложением цветов к памятнику погибшим воинам и участием в митинге-реквиеме на рубеже обороны. 2 октября 1941 года началась оборона г. Синельниково. На передовых рубежах были воины 95-го Надворнянского пограничного отряда в составе 1-й, 2-й, 3-й пограничных комендатур. Штаб отряда был расположен в здании нынешней СШ №5. Восточную часть города обороняли воины 230-й стрелковой дивизии, с севера защищали оставшиеся в живых воины 15-й стрелковой дивизии. Всего при обороне Синельниково погибло более 600 воинов-пограничников и более 50 воинов 230-й и 15 стрелковых дивизий. Пограничники длительное время отражали атаки фашистов, защищая железнодорожную станцию и давая возможность эвакуироваться населению и промышленности [8].

К 100-летию пограничных войск за счет средств организации была издана книга «О Родине, Долге, и Чести» представителя ОО «КГОВПВ» Колесника Николая Алексеевича (1948–2021) посвящённая молодым парням в зеленых фуражках, стерегущих границу, воинам интернационалистам, прошедшим Афганистан.

21 февраля 2019 года криворожские пограничники участвовали в проведении мероприятия «Две войны – два поколения». Встреча проходила в читальном зале библиотеки-филиала №3 (ул. Каминского, 28) в рамках заседания историко-краеведческого клуба «Криворожский хронограф» и посвящена 75-летию освобождения Кривого Рога от немецко-фашистских захватчиков [9].

Ежегодно правление организации уделяет особое внимание празднованию Дня пограничника – 28 Мая. С 2019 года в Украине 28 мая отмечается как День чествования ветеранов и пенсионеров Государственной пограничной службы Украины.

Следуя по заданному маршруту движения, криворожские пограничники отдают дань уважения воинам, освободивших город Кривой Рог от немецко-фашистских захватчиков во время Второй мировой войны, землякам, достойно выполнившим свой интернациональный долг в Афганистане, и тем, кто сейчас защищает суверенитет Украины на востоке страны.

На сегодняшний день организация занимается вопросами установки мемориальных досок погибшим ребятам в Афганистане, сбором экспонатов для будущего музея, обработкой материала для книг об истории организации и участия криворожских пограничников в Афганской войне с 1979–1989 годы.

Таким образом, ОО «Криворожская городская организация ветеранов пограничных войск», имеющая в перспективе множество планов и интересных идей, реализованное и задуманное, дает основания достойно встретить в 2022 году 15-летие организации.

ИСТОЧНИКИ:

1. Криворожские пограничники ОО «КГОВПВ» возложили цветы у монумента «Победа». URL: http://krivoyrog-pogran.blogspot.com/2021/02/blog-post_21.html
2. Про организацию. URL: http://krivoyrog-pogran.blogspot.com/p/blog-page_7324.html

3. Торжественное открытие памятного знака «Прикордонник – Криворіжжя» в городе Кривом Роге. URL: <http://krivoyrog-pogran.blogspot.com/2013/05/Torzhestvennoye-otkrytiye-pamyatnogo-znaka-Prikordonnik-Krivorizhzhya-v-Krivom-Roge.html>
4. 26 мая 2012 года в Кривом Роге установлена мемориальная доска пограничнику Рзынкину Андрею Николаевичу. URL: <http://krivoyrog-pogran.blogspot.com/2012/05/26-2012.html>
5. Установка памятной доски А. Н. Рзынкину. URL: <http://krivoyrog-pogran.blogspot.com/2016/02/Ustanovka-pamyatnoy-doski-A-N-Rzyankinu.html>
6. Мы помним... URL: http://krivoyrog-pogran.blogspot.com/p/blog-page_6589.html
7. Криворожские пограничники почтили память защитников Легедзино. URL: <http://krivoyrog-pogran.blogspot.com/2015/08/Krivorozhskiye-pogranichniki-pochtili-pamyat-zashchitnikov-Legedzino.html>
8. 76-я годовщина героического подвига бойцов 95-го Надворнянского пограничного отряда при обороне г. Синельниково в октябре 1941 года. URL: <http://krivoyrog-pogran.blogspot.com/2017/10/76-ya-godovschina-geroicheskogo-podviga-boicov-95-go-Nadvornyanskogo-pogranichnogo-otryada-pri-oborone-g-Sinelnikovo-v-oktyabre-1941-goda.html>
9. Участие пограничников ОО «КГОВПВ» в мероприятиях по случаю 75-летия освобождения Кривого Рога от немецко-фашистских захватчиков. URL: https://krivoyrog-pogran.blogspot.com/2019/02/Uchastie-pogranichnikov-OO-KGOVPV-v-meropriyatiyah-po-sluchayu-75-letiya-osvobojudeniya-Krivogo-Roga-ot-nemecko-fashistskih-zahvatchikov.html?fbclid=IwAR2k_t0Q7LG9MGPk77PqqnsgDw2dSpCFXMIqhFpbQPad72Spb7gRAxJrCOK